

GRE 775

Vilniaus

universitetas

A.J.GREIMO

CENTRO

STUDIJS /2

ISTORIJA

Egidijus Aleksandravičius

LIETUVIŲ
ATGIMIMO KULTŪRA
XIX AMŽIAUS VIDURYS

baltos lankos

1994

ISSN 1392-0219
ISBN 9986-403-26-X

© Egidijus Aleksandravičius, 1994

Vilniaus universitetas
A.J.GREIMO CENTRO STUDIJS / 2

ISTORIJA

94

Egidijus Aleksandravičius
LIETUVIŲ ATGIMIMO KULTŪRA
XIX AMŽIAUS VIDURYS

TURINYS

Įvadas	3
Lietuvių Atgimimo kultūros terminija ir datavimas	6
XIX amžiaus vidurio Lietuvos kultūros sociodinaminiai bruožai	11
Institucinės kultūros raida	18
Masinio lietuvių liaudies sąjūdžio kultūrinės ypatybės	30
Lietuvių šviesuomenė: egzistencinės orientacijos pokyčiai	38
Meno atgimimas ir Atgimimo menas	48
Išvados	56

Įvadas

Lietuvių istoriografijos dėmesys kultūros istorijai niekada nebuvo vienareikšmis. Viena vertus, akademinė istoriografija, susiformavusi palyginti vėlai – XX amžiaus trečiame ir ketvirtame dešimtmetyje, – labai domėjosi tautinio atgimimo klausimais. Beveik visi istorikai atidavė duoklę XIX amžiaus istorijai: iškiliems tautinio sąjūdžio veikėjams, jų raštams, spaudai, pasipriešinimui rusifikacijai bei polonizacijai – aprašė kultūros sferoje vienaip ar kitaip atsiveriančius mūsų istorijos reiškinius. Antra vertus, iki Antrojo pasaulinio karo lietuvių kultūros istorijai tik rinkti faktai arba rašytos atskirų sričių apžvalgos. Iš XIX amžiaus kultūros istorijos tyrinėjimų labiausiai išsiskyrė Vinco Maciūno darbai¹, nors ir juose gvildenti daugiausia literatūros istorijos dalykai. Sovietinėje Lietuvoje, tautiškumo sąvoką pakeitus liaudiškumu, darbas buvo tęsiamas ir smarkiai pasistūmėta į priekį, ypač tiriant ir skelbiant pirminius šaltinius, saugomus Lietuvos bei Rusijos archyvuose. Tuo pat metu buvo užsibrėžta parašyti ir sintetinę Lietuvos kultūros istoriją. Tačiau veikale, kurį galima būtų priskirti prie turinčių tokių užmojų, – Ingės Lukšaitės ir Juozo Jurginio knygoje *Lietuvos kultūros istorijos bruožai: Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus* (Vilnius: Mokslas, 1981) aptartas tik senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūros problemas. Vėlesni laikai analogiškos knygos vis dar laukia. Padėtis šioje srityje iš esmės lieka po senovei – monografinio

¹ Vincas Maciūnas, „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje: Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija, tautotyra“, in *Darbai ir dienos*, t. 8, Kaunas: VDU Humanitarinių mokslų fakultetas, 1939.

pobūdžio darbai gvildena paskirų kultūros sričių istorijos klausimus. Tiesa, pasirodo ir neordinarinių publikacijų, atveriančių platesnį XIX amžiaus dvasinio gyvenimo kontekstą. Čia pirmiausia minėtini pedagoginės minties tyrinėtojos Meilės Lukšienės ir sociologo Vytauto Kavolio darbai², kuriuose bandoma atskleisti sintetinį kultūros istorijos vaizdą analizuojant savą sritį.

Nuo individualių reiškinių rikiavimo į įvykių seką arba apdorojimo statistiškai kryptant analitinės kultūros istorijos link, daugiau dėmesio skiriama ne paskiram faktui, o jo interpretavimo formoms, kurios, anot Kavolio, nors ir kilusios iš individualių išgyvenimų bei įvykių, išsiveržia už individualybės ribų ir tampa „daug kam bendromis“, ilgalaikėmis formomis³. Tokių bendračių paieškos ir aprašymas eventualiai gali padėti atskleisti ir sintetinį lietuvių kultūros vaizdą. Tačiau šiuo metu imanoma kalbėti tik apie tam tikras metodologines paieškas. Mūsų kultūros istoriografiją galima apibūdinti žodžiais, kuriais prieš pusę amžiaus Zenonas Ivinskis įvardijo tuometinio lietuvių istorijos mokslo būklę: ji vis dar mažai standartizuota – dominuoja atsitiktinės studijos⁴. Kiekvienos, nors ir atsitiktinės, monografijos pasirodymas yra didelis įvykis mūsų istorijos moksle, lėtai formuojasi tyrinėjimų kryptys, dar lėčiau – istoriografijos mokyklų užuomazgos. Bendresnė tendencija yra ta, kad paskirose kultūros istorijos studijose dominuoja gana ribotas etnocentristinis požiūris, lietuvių Atgimimo kultūra įspraudžiama į siaurus lietuvių kalbos, papročių, valstietiškos kultūros ir vieno socialinio sluoksnio rėmus. Net metodologiškai rezultatyvūs

² Meilė Lukšienė, „Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje“, in *Pedagogikos darbai*, t. 4, Kaunas: Šviesa, 1970; idem, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje, XVIII a. antroji–XIX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslas, 1985. Vytautas Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986; idem, *EPOCHų signatūros*, Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1991.

³ Kavolis, *Sąmoningumo trajektorijos*, p. 9.

⁴ Zenonas Ivinskis, „Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar“, in *Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai*, t. 3, Kaunas: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 1939, p. 136.

Kavolio kultūros istorijos tyrimai nukenčia dėl menkos šaltinių bazės. Analizuojant tik lietuvių kalba parašytus kūrinius ir ignoruojant bajoriškąją kultūrą, kuri iš esmės reiškėsi lenkų kalba funkcionavusia kūryba, prarandama galimybė pasekti, kaip ir koku mastu vyko Lietuvos kultūrą (kai kurie tyrinėtojai čia linkę vartoti „subkultūrą“ terminą, pabrėždami jų priklausymą vienos tautos kultūros struktūrai) sintezė. Mūsų istorinėje literatūroje Atgimimo kultūros, kurios *pamatas* yra visus etninio atskirumo ženklus išsaugojusi valstietiška kultūra, formavimasis sutapatinamas su pačia *tautine kultūra*. Pamatas paverčiamas visos kultūros sandaros esme ir vos ne vieninteliu studijų vertu jos dėmeniu, ignoruojant kitus faktorius, susijusius su aukštuomenės dvasiniu gyvenimu. Kitaip tariant, net sąmoningumo apskritai trajektorija nejučiomis pakeičiama tik *valstiečių sluoksniu* arba iš jo išaugusios šviesuomenės sąmoningumo trajektorija. Ši savybė mažiausiai pastebima Meilės Lukšienės darbuose, kur į oficialaus gyvenimo paviršių besiveržianti XIX amžiaus pirmosios pusės liaudies kultūra nagrinėjama kaip integrali visos etninio atžvilgiu heterogeniškos LDK kultūrinės tradicijos dalis. Kaip jau buvo užsiminta, svarbus ir tipiškas mūsų kultūros istoriografijos bruožas – tai požiūris į Atgimimo kultūrą vien tautiniu aspektu. Tačiau kultūros esmę vis dėlto sudaro ne tik jos nacionalumas. Tai svarbus komponentas, bet kultūros turinys susideda toli gražu ne vien iš tautinių atributų. Lygiai taip pat svarbus bendražmogiškasis, bendracivilizacinis jos lygmuo. Atgimimo kultūra nebuvo degraduota nacionalumo dėlei, bet priešingai – ji žymėjo naują kultūringumo, arba civilizacijos, laipsnį. Šio darbo tikslas yra glaustai išdėstyti svarbiausius, vienaip ar kitaip lietuvių Atgimimo kultūros koncepciją pristatančius autoriaus teiginius, kurie buvo suformuluoti ir pagrįsti keturiuose išėjusiose knygose⁵. Tie tyrinėjimai nėra bandymas išsamiai, visapusiškai ir

⁵ *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais: Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989; *Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje*, Vilnius: Žaltvykslė, 1990; *Prieš aušrą. Jaunieji Simono Daukanto bičiuliai*, Vilnius: Žaltvykslė, 1991 ir *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

sistemiškai aprašyti visą lietuvių tautinio atgimimo, tautinės emancipacijos – išsiskyrimo iš brandesnės lenkų kultūros lauko – procesą. Autorius siekė vienu ar kitu aspektu pažvelgti į tuos dvasinio gyvenimo reiškinius, kurie rodė naujo ir seno samplaiką, viešpatujančios bajorų kultūros poveikį liaudies gyvenimui ir liaudies kultūros reikšmę bajorijai, XIX amžiaus vidury atsidūrusiai tautinio pasirinkimo kryžkelėje. Mėginama parodyti, kad į krašto elito kultūrą negalima žiūrėti kaip į „importinę“, nes nusižengiama istorizmo principui – t.y. ano meto bajorų kultūros vertybių svetimumas dabartinei lietuvių kultūrai perkeliamas į XIX amžiaus vidurio situaciją, kai tos vertybės visiškai kitaip funkcionavo ir tiesiogiai įtakoją lietuvių Atgimimo kultūrą. Taip žvelgiant, už borto atsiduria lietuvių raštija lenkų kalba, o romantizmo intelektualinė atmosfera ir jos poveikis lietuvių Atgimimui interpretuojamas vien kaip lenkų romantizmo įtakos mūsų kultūrai padarinys.

Lietuvių Atgimimo kultūros terminija ir datavimas

Pasirinktas darbo pavadinimas yra iš esmės kontroversiškas. Kategorijų ir net epochų pavadinimų formos pas mus ilgą laiką buvo itin sureikšmintos, net sakralizuotos negatyviaja prasme. Sovietinėje marksistinėje istoriografijoje terminams ir kategorijoms teikta kone magiška reikšmė. Paranojiškai baimintis, kad bus pasiduota „priešiškų“ istoriografijos mokyklų įtakai (*mrakobiesjie buržuaznoj žėnauki*) ir todėl praktiškai netoleruotas bet kokio istoriografinio termino *konvencionalumas*, metaforiškumas. Menkai buvo atsižvelgiama ir į termino sąlygišką patogumą, kai kiekvienas tyrinėtojas savaip jį vartoja neįrodinėdamas, kad toks žodis yra universalus, nepakeičiamas ar net privalomas. Nemanau, kad mano požiūris į vartojamus terminus voliuntaristinis, tačiau jis tikrai konvencionalus ir desakralizuotas.

Tautinio, arba nacionalinio, Atgimimo terminas lietuvių, kaip ir čekų, bulgarų, serbų, kroatų ir kai kurių kitų Centrinės Europos

tautų, istoriografijoje bei publicistikoje imtas vartoti praėjusio šimtmečio pabaigoje. Lietuviškojoje tradicijoje jis nevienareikšmis ir vertinamas nevienodai. Šis terminas retai vartotas sovietinėje literatūroje, bet jo priešininkų būta ir tarp prieškario tyrinėtojų, ir tarp išeivijos istorikų. Dažnai abejojama, ar verta pasitelkti šį terminą, jei iš esmės nebuvo mirę niekas, kas būtų galėję prisikelti arba atgimti – moderni lietuvių tauta formavosi bemaž nieko socialiai aktualaus nepaveldėdama iš senosios Lietuvos valstybės, ypač iš tų laikų, kai aiškiai dominavo lenkiški kultūros pradai. Atgimimo kategorijos priešininkai (pavyzdžiui, Vincas Trumpa) abejoja naujosios lietuvių visuomenės nacionalinės kultūros sąsajom su LDK tradicija, neigia egzistavus bajoriškąją lietuvių kultūrą, visą viršutinių visuomenės sluoksnių kultūrinį palikimą interpretuoja kaip atneštinį dalyką. Atgimimo terminas priimtinesnis tiems tyrinėtojams, kurie lietuvių nacionalinėje kultūroje išvelgia ir po tokiomis pat kaip valstiečiai šiaudinėmis pastogėmis gyvenusios bajorijos (Mykolo Biržiškos apibūdinimas) kultūros požymių, kitaip tariant, LDK kultūroje mano buvus tokių reiškinių, kurie galėjo atgimti XIX amžiuje. Atgimimo terminu čia bandoma įvardinti procesą, vykusį Centrinėje ir Rytų Europoje XVIII amžiaus antrojoje – XIX amžiaus pirmojoje pusėje. Tai ir naujų ekonominių santykių klostymasis, ir šiuolaikinio, juridškai laisvo ir formaliai tarp lygių lygaus žmogaus atsiradimas, ir demokratinių tendencijų kultūroje stiprėjimas, ir – kas svarbiausia – nacionalinės savimonės pabudimas.

Atgimimo kategorija mūsų literatūroje dažniausiai apibūdinami XIX amžiaus lietuvių visuomenės tautinės ir kultūrinės savigynos veiksmai. Tad šiuo atveju Atgimimo pamatas – pirmiausia tai, kas susiformavo dėl išorinių sąlygų poveikio: pasipriešinimas polonizacijai, rusifikacijai ir germanizacijai bei kultūrinei degeneracijai apskritai. Tai tiesa, tačiau toks požiūris neaprepia visumos, nes juk tautinį Atgimimą išgyveno ir tos tautos, kurios ne tik kad nebuvo svetimųjų užkariautos, bet dargi laikė parklupdžiusios kitas, silpnesnes.

Vartojant Atgimimo kultūros terminą dažniausiai turimas galvoje vienas jo aspektas, kuris teleidžia suvokti Atgimimą kaip tapsmą

istorine tauta, kaip reiškini, kuriam Hegelis taikė tautinio *individualumo* arba *individo* kategorijas. Kitaip tariant, Atgimimas traktuojamas kaip savo individualumą suvokiančios tautos dvasinis judesys, nes tik tai, kas individualu, yra ir istoriška. O istorija prasideda tik ten ir tik tada, kai iš anoniminės (kolektyvinės arba bendruomeninės) natūralistinio sociumo stichijos išsiskiria individas kaip substancinė realybė. Tai ne tas pats biologinis individas, kuris Viduramžiais feodalinų santykių pasaulyje buvo neatskiriamas nuo savo socialinės kaukės, nuo savo luomo reprezentacinio vaidmens. Tik asmenybės emancipacija iš uždaro luominio mentalinio lauko ir savo laisvę suvokiančio piliečio, kaip egzistencinės orientacijos tipo, atsiradimas žymi substancinio, Hegelio žodžiais, individo gimimą. Feodalinėje visuomenėje individualybė buvo susitelkusi privilegijuotojo luomo viršūnėse – aristokratijoje. LDK buvo visas formaliai laisvų piliečių luomas – bajorai. Tačiau didžiajai visuomenės daliai šie individualumo, sąmoningumo ir substancialumo pasireiškimai dar nebuvo būdingi. Atgimimo epochos pradžią būtent ir žymi tai, kad dvasios sferoje (dažniausiai dar nepasirodžius dekretams ir įstatymams, garantuojantiems asmenis laisvę) ima irti barjerai, skirstę tautą į kelias bendrijas arba net į kelias tautas. Tų luominių barjerų irimas, individualybės įsiveržimas į kaimiškos, valstietiškos kultūros lauką sukuria dvasines Atgimimo prielaidas. Kaip anuomet rašė Lietuvos mąstytojas Titus Ščeniovskis (Szczeniowski), „plintant vis didesniai individualumui, tautos grįš į savo pirminį būvį, į bendrybę [...]. Tada stos tokia tvarka, kai žmonija formuosis apskritai ir asmuo atskirai“⁶. Tad Atgimimas – tokia kultūrinė situacija, kai individualybė pradeda pasiekti iš esmės konservatyvios XIX amžiaus vidurio Lietuvos visuomenės valstietiškas „apačias“. Kai atsiranda pirmosios intelektualinio gyvenimo sritys, kur nebelieka luominių ir konfesinių barjerų. Kai individas ima susivokti priklausąs tautai, o ne

⁶ Tytus Szczeniowski, *Przygotowania do nauki dziejów powszechnych i historii: Rozwinięcie się umysłu i ducha ludzkiego*, Wilno: Glücksberg, 1842, p. 143.

luomui ar religinei bendruomenei, tuomet įžvelgtina Atgimimo pradžia. Šiuo atveju ne taip svarbu statistiniai argumentai, mažiau paisoma, ar minėtieji Atgimimo požymiai masiški, ar jie tik marginalinis, periferinis reiškiny. Kitaip tariant, toks Atgimimo traktavimas paremtas ne socialinės, o dvasinės prigimties dalykais. Tautos savivokos slinktį siedami su socialiniais arba – kaip marksistinėje historiografijoje – su klasiniais santykiais ir gamybos jėgų vystymusi, esame verčiami daugelį praeities dvasinio gyvenimo dalykų iškreipti, nutylėti arba apskritai jų nepastebime. Atgimimo fenomenas, šitaip žiūrint, ištis tampa dvasiniu veiksmu, primenančiu Arnoldo J. Toynbee'o „iššūkį“. Atgimimo kultūros terminas iš dalies ima dubliuoti patį „Atgimimą“, kadangi pradinėje jo stadijoje ištis labai sunku įžvelgti ką nors, kas nebūtų kultūra. Dar labai nežymūs etnopolitiniai siekimai, antraeiliai atrodo ir socialiniai dalykai.

Dėl Atgimimo pradžios datavimo vis dar ginčijamasi. Gan ilgai historiografijoje vyravo, o ir dabar neatmesta nuomonė, kad šio proceso pradžią reikia sieti su 1883 metais pradėta leisti *Aušra*, tačiau tuo pat metu XIX amžiaus pirmosios pusės kultūrinis sąjūdis įvardijamas kaip tikrojo Atgimimo priešaušris. Vincas Maciūnas 1939 metais daktarinėje disertacijoje *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje* iškėlė, o septintame dešimtmetyje lenkų istorikas Jerzy Ochmański palaikė⁷ mintį, kad nuo XIX amžiaus pradžios iki 1863-ųjų vykęs kultūrinis procesas vadintinas bajoriškuoju lietuvių Atgimimo etapu. Sovietmečiu išėjusioje knygoje *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (Ligi 1904 metų)* (Vilnius: Mokslas, 1987) tam tikra prasme einama dar toliau: XVIII amžiaus pabaigos lietuvių kultūrinio gyvenimo Mažojoje Lietuvoje pakilimas integruojamas į lietuvių tautos kultūros vyksmą. Žemaičių bajorų veikla tampa tik dalimi bendro sąjūdžio, kuris vadinamas *pradiniu* tautinio atgimimo etapu.

⁷ Jerzy Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku do 1890 r.*, Białystok: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965.

Čekų sociologas, Europos mažųjų tautų atgimimo sąjūdžių tyrinėtojas Miroslavas Hrochas yra pasiūlęs tautinio atgimimo raidos dvifazę schemą.⁸ Anot jo, *A fazė* – kai uždara intelektualų grupė studijuoja engiamos savo tautos kalbą, istoriją, folklorą. *B fazė* – kai tautinis susipratimas šviesuomenės pastangomis skleidžiamas masėms, kol tampa visuotinis, bet dar neįgauna aktyvių politinio išsivadavimo kovos formų. Nors sunku vienareikšmiškai pasakyti, ar Simono Daukanto tekstų skelbimas praėjusio amžiaus viduryje – tai „tautinio susipratimo skleidimas masėms“ ir ar *Aušra* darė tokį poveikį, apie kokį kalba Hrochas, tačiau šio darbo autorius linkęs manyti, kad XIX amžiaus pirmosios pusės kultūros reiškiniai atitinka tautinio atgimimo *A fazę*. 1861 metų baudžiavos panaikinimas bei valstiečių reforma ir 1863-ųjų sukilimo nuslopinimas žymi naujos epochos (tik nežinia, ar naujos kultūrinio sąjūdžio stadijos) pradžią.

Tad mūsų tiriamojo laikotarpio pabaigos chronologinė riba yra daugmaž aiški ir nereikalauja išsamaus komentaro. Kur kas komplikutesnė yra pradžia – 1831 metai. Tokiu pasirinkimu autorius nebando suteikti šiai datai ypatingos epochinės reikšmės. Ši chronologinė riba yra gana sąlygiška. Juk daugelis reikšmingų kultūrinių akcijų buvo pradėta gerokai prieš 1830–1831 metų sukilimą. Tautinio Atgimimo užuomazgų istoriografai linkę ieškoti XIX amžiaus antro dešimtmečio pabaigos – trečio pradžios etnokultūriniame sąjūdyje, kai ne tik studijuota krašto praeitis, lietuvių kalba, papročiai, gyvenimo būdas, ne tik populiarintos valstietiškos kultūros vertybės tarp viešpatuojančio bajorų luomo, bet ir bandyta šviesti liaudį, kovota dėl jos teisių, ginti jos kultūriniai interesai. Šiame darbe siūloma pradžios chronologinė riba nereikia, kad ignoruojamos minėtos aplinkybės. Tačiau ikisukiliminis, arba universitetinis, lituanistinio sąjūdžio etapas yra žymiai geriau ištirtas negu vėlesnis, tarpsukiliminis. Kita vertus,

⁸ Miroslav Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei der kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha: Univerzita Karlova, 1968.

autoriui pirmiausia rūpi kultūrų sintezė, o būtent XIX amžiaus viduryje vis labiau ryškėja pereinamojo etapo bruožai – atsiranda tam tikra pusiausvyra tarp senųjų LDK tradicijų ir naujų kultūros demokratizacijos tendencijų. Visa tai turėdamas omenyje autorius pasirenka aptartuosius lietuvių Atgimimo kultūros chronologinius rėmus.

XIX amžiaus vidurio Lietuvos kultūros sociodinaminiai bruožai

Tauta, kaip dvasinių būtybių bendruomenė, tam tikra prasme yra kultūros fenomenas: ji yra ir kultūros kūrėja, ir tos kultūros vaisius. Tautos modernėjimo kelyje, formuojantis šiuolaikinėms etnopolitinėms bendrijoms, itin svarbu nacionalinės kultūros tapimas. Istant senajai Europos visuomenei, susiduriant viešpataujančio bajorų luomo ir žemutinių sluoksnių kultūriniais interesais bei tikslais, jungiantis kosmopolitinėms (elito) ir tautinėms (valstietijos) tendencijoms, klostėsi naujos sintezės pradmenys. Europos kultūrai nuo Italijos Renesanso laikų būdinga tai, kad modernios tautos kultūra ima skleistis „trečiojo luomo“ erdvėje. Centrinės Europos ir rytinio jos pakraščio šalių istorijoje panašūs reiškiniai subrendo Švietimo epochoje, turėjusioje ir tam tikrų unifikacinių tendencijų. Dominavo bendracivilizaciniai dalykai, aristokratijos salonuose nyko tautiniai skirtumai. Panašiai kaip vokiečių kunigaikštijose, Lenkijoje ir Lietuvoje klestėjo tikras kultūrinis „prancūzmetis“, visose dvasinio gyvenimo srityse buvo demonstruojami aristokratijos pranašumai, didžiuojamasi civilizacijos laimėjimais, kuriuos nuo žemutinių visuomenės sluoksnių saugojo luominiai ir juridiniai slenksčiai. Posūkis nuo kosmopolitizmo – nacionalumo link, nuo unifikacijos – atskirybės link, nuo aristokratinės visuomenės elito kultūros vertybių – etninio autentiškumo ženklus išsaugojusios liaudies kultūros link – tai tipiškas Atgimimo judesys.

Atgimimui būdinga ir įvairių vienos tautos kultūrų suartėjimas, sąveika bei susipynimas. Bet kiekvienoje visuomenėje ši kultūrų sintezė vyko savaip. Vienur paviršiun iškilo miestietiškos biurgerių kultūros atributai. Kitur aristokratinės savybės neišnyko, liko gyvuoti kaip vienas iš daugelio modernios tautos kultūros dėmenų. Dar kitur liaudiškieji pradai, įsiveržę į tautos dvasinio gyvenimo erdvę, visiškai nutrynė ankstesnius bajoriškiosios kultūros ženklus bent jau pačiame nacionalinės kultūros paviršiuje. Aišku, toks skirstymas yra labai sąlygiškas. Bet, pavyzdžiui, čekų Atgimimo kultūrinėje sąrangoje tyrinėtojai išvelgia pirmojo tipo dominantes, lenkų kultūra yra geras antrojo tipo pavyzdys, o modernėjančioje lietuvių visuomenėje liaudiškieji elementai taip smarkiai paveikė kultūrinį gyvenimą, kad bajoriškiosios jo formos tapo labai sunkiai pastebimos. Bet tai nereikia, kad jos visiškai išnyko. Be to, Atgimimo pirmosios fazės kultūriniai procesai gerokai skyrėsi nuo *Aušros* ir *Varpo* laikotarpio: į amžiaus pabaigą bajoriškiosios kultūros bruožų vis mažėjo. Jie arba nyko savaime, ir ne tik Lietuvos, bet ir kitų kraštų kultūrose, arba buvo atmesti naujos generacijos šviesuomenės kaip svetimas elementas.

Kalbant apie Atgimimo kultūrą kaip įvairialypės sintezės padarinį, pabrėžtinas dar vienas dalykas. Atskirybės, individualybės ir naujumo maištas prieš unifikacines, kosmopolitines bajoriškojo elito kultūros savybes nebuvo toks besąlygiškas, kad jas pajėgtų eliminuoti. Individualėjanti, romantinės aistros gaivinama, veržli ir imli tautinė kultūra vienu metu negalėjo būti izoliuota, uždara ir tokia sinkretinė kaip liaudiškoji kultūra, kuria gėrėtasi ir remtasi. Kitaip tariant, kosmopolitizmas buvo atsveriamas, papildomas etniniais ženklais, bet kaip tik jis padėjo išsaugoti europietiškos civilizacijos esminguosius bruožus. Todėl Atgimimo procese ne tik folkloras buvo iškeltas į oficialios kultūros paviršių, bet ir formuotos naujos kultūros vertybės, tuo savaip įtakojant žemutinius visuomenės sluoksnius. Nors XIX amžiaus viduryje kai kam atrodė, kad rinkti bei publikuoti tautosaką, studijuoti lietuvių kalbą yra ne kas kita, kaip mirštančios kultūros muziejinis konservavimas, bet pagrindiniai Atgimimo ideologai į sąjūdį žiūrėjo kaip į gyventi

pašauktą dalyką. Jiems Lietuva dar nebuvo „visa praeityje“, po šiaudinėm pastogėm išsibarsčiusias ir užmirštas vertybes jie gaivino tikėdamiesi pažadinti pačią tas vertybes išbarsčiusią liaudį.

Lietuvos bajoriškoji kultūra mūsų istoriografijoje vertinama labai prieštaringai. Kai kas ją laiko svetimybe, iš Lenkijos atneštu reiškiniu, o visa, kas lietuviška, siejama su liaudies gyvenimu. Tokia nuostata nuo XIX amžiaus pabaigos dominuoja lietuvių istorinėje literatūroje. Jai pritaria daugelis kaimyninių šalių (ypač Lenkijos) tyrinėtojų, kadangi toks požiūris sutampa su ten vyraujančiomis tendencijomis lietuvius vertinti kaip atsilikusią, uždara, valstietiškos kultūros erdvėje gyvenusią visuomenę, o lenkų kultūrai suteikti civilizacijos nešėjos funkcijas to meto Lietuvoje. Žinoma, XIX amžiaus Lietuvos visuomenės sandara buvo archajiška. Tas pat pasakytina ir apie kultūrą. Lietuvos diduomenė ir bajorai savo atskirybę nuo kitų visuomenės sluoksnių pabrėždavo kuo tik įstengdami – lenkų ir prancūzų kalbomis, drabužiais, manieromis. Visa tai mūsų literatūra dažniausiai interpretuoja vien kaip „sulenkėjimą“. Tačiau reikalas daug sudėtingesnis, nes beveik visi tarpusavy lietuviškai nekalbėję Lietuvos bajorai kalbos nelaikė tautinės priklausomybės kriterijumi. Meilės Lukšienės nuomone, nors daugelis bajorų buvo atitrūkę nuo etninių vertybių ir lietuvių kalbos, tačiau rėmėsi LDK politinio atskirumo ir LDK pilietinės ištikimybės tradicija.⁹ Tokia tautos samprata tautiškumą tapatina su pilietišku. Tačiau ne vien su juo. Suabsoliutinus šį principą, visai be pagrindo tektų manyti, kad, prijungus Lietuvą prie Rusijos imperijos ir jai praradus valstybingumą, tauta nugrimzdo praeitin. Tokių pesimistinių nuomonių būta, bet jos nedominavo. Be to, jos nebuvo vienareikšmės. Štai milžinišką įtaką ano meto visuomeniniam gyvenimui padariusiame Tadeušo Čackio veikale *Apie Lietuvos ir Lenkijos teisę* (1800) teigiama, kad po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo „Lenkija jau ištrinta iš tautų tarpo“, bet sykiu pabrėžiama, jog

⁹ Meilė Lukšienė, „Kultūrinės idėjos Vilniaus universitete“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, nr. 3, p. 14.

„mums dar liko civilinė teisė“¹⁰, t.y., autorius mano, kad tauta pirmiausia yra valstybė, bet tuo pat metu jina ir teisės subjektas. Tad kol Lietuvoje funkcionuoja Lietuvos Statutas, tol egzistuoja pati Lietuvos tauta. O apie kalbą, kaip tautiškumo kriterijų, šiame klasikiniame veikale išvis neužsimenama. Tokia tautos samprata dominavo iki pat XIX amžiaus pabaigos. Kita vertus, pamažu brendo supratimas, kad tauta – ne tik savas įstatymų kodeksas. Ksaveras Bogušas traktate *Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią* (1808), remdamasis dar XVI amžiaus pabaigoje Mikalojaus Daukšos suformuluotomis mintimis, rašė, jog tautos esmė – jos kalba ir papročiai.¹¹ Bet ir jis, lenkiškai kreipdamasis į lietuvių bajorus, užmiršusius protėvių kalbą, leidžia suprasti, jog šitie „užuomaršos“ vis dėlto lietuvių tautos dalis. Kad lietuvių kalba užmiršta ir nebevartojama – blogybė, bet tai nereiškia, jog tautiškumas tiesiogiai priklauso nuo kalbos; lietuviškai nekalbantys lietuviai – blogi lietuviai ir net blogi bajorai, tačiau autorius nė nemano įrodinėti, kad jie priklauso kitai tautai.

XIX amžiaus bajoriškąją Lietuvos kultūrą esant mūsų *savastimi*, o ne *svetimybe*, bene atkakliausiai įrodinėjo Mykolas Biržiška. Jis aiškino, kad klaidinga manyti, jog lietuvybė

išliko tik po šiaudiniu stogu, [...] jog tikrai valstiečiai [...] vieni bebus ją išlaikę, taigi, jog esanti išlaikyta tik *kaimo lietuvybė*. Kad ji sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių kultūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvybei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokiu pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaka reiškiasi tajai kaimo ir tautos kultūrai.¹²

¹⁰ Tadeusz Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszém Statucie dla Litwy 1529 roku wydaném*, Warszawa: Drukarnia J. C. G. Ragoczego, 1800, p. 111.

¹¹ Xavier Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego: Rozprawa*, Warszawa: Drukarnia Gazety Warszawskiej, 1808.

¹² Mykolas Biržiška, *Lietuvių tautos kelias į naująją gyvenimą*, t. 1, Los Angeles: Lietuvių dienos, 1952, p. 51.

Lietuvos bajorai ir jų kultivuojamas dvasinis gyvenimas Biržiškai – *savija*, lietuvių tautos savastis nepaisant išorinių įtakų, demonstruojamo pranašumo prieš kitus luomus, nepaisant pabrėžtinio lenkavimo ir prancūzavimo. Šiai lietuvių bajoriškosios kultūros sferai priskirtinas ir XIX amžiaus pirmosios pusės katalikų bažnytinio gyvenimo paviršius, nes aukštieji Lietuvos bažnyčios dignitoriai iki pat šio amžiaus vidurio buvo daugiausia bajorai. Neatsitiktinis dalykas, kad pirmasis valstietiškos kilmės Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius – ir vienas svarbiausių lietuvių tautos atgimimo veikėjų. Tad Atgimimo kultūros formavimasis buvo tiesiogiai susijęs su Lietuvos katalikų bažnyčios lituanizacija bei religiniu atsinaujinimu.

Pripažinus, kad bajoriškoji kultūra yra mūsų Atgimimo kultūros *savastis*, tenka stabtelėti ties kita ne mažiau svarbia ir ne mažiau prieštaringa problema. Lietuvoje, kaip ir kituose Centrinės Europos kraštuose, XIX amžiaus pradžioje viešpatavo bajoriškoji kultūra, tačiau opozicija jai nėra lengvai nusakoma. Mat, LDK nesusiformavus „trečiajam luomui“ tikrąja to termino prasme, negalėjo būti nė kalbos apie tą luomą atitinkančią kultūrą (visos Lietuvos kontekste vadintą subkultūrą). Miestų gyventojų – žydų, vokiečių ir kitų mažesnių etnokonfesinių grupių – izoliacija ir uždarumas neleido jų kultūrai pretenduoti į vientisos, savarankiškos „trečiojo luomo“ kultūros statusą, tuo labiau tapti kitų tautos kultūrų integracijos pagrindu. Tas pasakytina ne tik apie Lietuvos, bet ir apie Lenkijos Karalystės, anuomet gerokai toliau pažengusios demokratizacijos ir liberalizacijos link, kultūros sandarą Atgimimo laikotarpiu. Be abejo, bajoriškojoje Lietuvos kultūroje ryškėjo opozicija miestui, kaip visokiausių blogybių katilui, kaip nedorybių ir melo lizdui, tačiau to vis dėlto negalima lyginti kad ir su vokiečių „civilizacijos“ (aristokratiškojo elito) ir „kultūros“ („trečiojo luomo“) konfliktu.

XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje klostėsi kiek kitokia etnokultūrinė struktūra. Prieštaravimai tarp viešpataujančio bajorų luomo kultūros ir galutinai nesusiformavusio „trečiojo luomo“ dvasinio gyvenimo nebuvo esminiai, nelėmė nacionalinės lietuvių

kultūros istorinio kelio, tik žymėjo jos kelkraštį. Tačiau Lietuvos kultūrinės kolizijos buvo labai skaudžios. Visų pirma ten, kur susidurdavo privilegijuoto luomo ir valstietijos kultūriniai interesai. Jie buvo labai skirtingi, jų suvokimas taip pat skyrėsi. Valstietijos sąmoningumo, individualumo daigai dar tik dygo, kultūriniai liaudies poreikiai buvo labai elementarūs. Net didžiausi etninės kultūros lobiai kolektyvinėje atmintyje, papročiuose, tradicijose, ypač kalboje buvo išsaugoti be sąmoningų pastangų. Tai pastebėjo ir įvertino pirmiausia bajorų šviesuomenė, pradėjusi ieškoti savo tautinio individualumo šaknų. Nuo liaudies tradicijos ignoravimo, nuo lietuvių kalbos niekinimo buvo kryptama jų supratimo, pažinimo, rinkimo, tyrinėjimo ir aukštinimo link. Itin jautriai į šiuos pokyčius reagavo žemutiniai lietuvių bajorijos sluoksniai, kurie nebuvo labai atitolę nuo liaudies.

Opozicija tarp bajoriškiosios ir liaudiškiosios kultūros buvo savotiškai įteisinta tuomet, kai šviesuomenė žemutinių visuomenės sluoksnių dvasinį gyvenimą ėmė pripažinti esant *kultūra*. O iki XIX amžiaus pradžios liaudies papročiai ir tradicijos, folkloras ir kalba buvo suvokiami ne kaip kultūros, o tik kaip *žmogiškosios natūros* dalykai. Ano meto spaudoje ginčytasi, ar galima publikuoti liaudies dainas jų profesionaliai neapdorojus, t.y. nepakėlus į „kultūros rangą“, kuris buvo matuojamas universaliais civilizacijos matmenimis. Todėl neretai folkloro pavyzdžiai prieš patekdami į spaudą būdavo „kultūrinami“: keičiama leksika, taisoma eilėdara. Tačiau Ksavero Bogušo, Juozapo Arnulpo Giedraičio, Dionizo Poškos, Antano Strazdo, vėliau Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus karta sugebėjo įrodyti, kad lietuvių liaudies kultūra yra ne tik savarankiškas ir gyvybingas reiškiny, bet ir tvirčiausias tautinės kultūros pamatas, be kurio neįmanomas ir pačios tautos atgimimas.

Konstatuojant tokią XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos kultūros sandarą, kai viena virš kitos (rečiau – viena šalia kitos) egzistavo dvi ganėtinai skirtingos kultūros, būtina pabrėžti, jog tarp jų visą laiką buvo autentiškas ryšys. Jį lėmė tam tikras bajoriškiosios ir liaudiškiosios kultūros homogeniškumas. Ir viena, ir kita

visų pirma buvo tos pačios rustikalinės, arba kaimo, kultūros sudėtinės dalys. Kaimo (jau nekalbant apie bajorkaimį, arba „akalicą“) ir dvaro dvasinis gyvenimas turėjo kur kas daugiau panašumų, negu jų rastume palyginę dvaro ir miesto kultūras. Ir dvaras, ir kaimas kartu paėmus buvo opozicija miestui. Iš čia istoriografų ir literatūrologų pastebėtas reiškinys, kad XVIII–XIX amžiaus mūsų literatūros kūriniuose kaimo idealizacija buvo tokio laipsnio, kokio nėra nei prancūzų, nei anglų, nei vokiečių literatūros istorijoje. Panašumų būta ir tarp valstiečių bei bajorų moralinių normų. Bajorų gyvenime greta riteriškų aksesuarų buvo labai populiarius artojo įvaizdis, šv. Izidoriaus garbinimas. Taigi, idealai – agrariniai. Pasaulio ribos – savo akimis regėto valsčiaus ribos. Kaimo gyvenimo idealizacija literatūros kūriniuose neretai siejosi su saiko apologija: mentalinėje erdvėje buvo aukštinami saikingo turtėjimo, saikingo pažinimo, kitaip tariant, konservatizmo, principai. Ribotų galimybių suspaustas valstiečio kiemas gyveno nors kiek kitokių formų, tačiau panašaus ritmo gyvenimą.

Kita vertus, nuolatinę sąveiką ir universalių kultūros vertybių perimamumą tarp dvaro ir kaimo užtikrino tai, kad abi vienos tautos kultūros buvo krikščioniškos ir – kas dar svarbiau – kata-
likiškos. Mykolas Biržiška rašė:

Aišku, jog kunigai bajorai, net iš dalies nebajorai, buvo bajoriškosios kultūros perteikėjai kaimo visuomenei. Tiktai baudžiavų gadynei baigiantis ir ypač baudživas panaikinus, į kunigus gausiai einant kaimiečių sūnums, bajoriškasis bažnytinio gyvenimo raugas eina silpnyn, bet dar ilgai, bemaž iki XIX a. pabaigos ir net XX a. pradžioje, taigi aiškiai jau pasireiškus tautiniam lietuvių sąjūdžiui ir kunigams gyvai jame dalyvaujant, net karštų mužiksūnių „litvomanų“ klebonijose netrūko bajoriškų tradicijų.¹³

Anot Biržiškos, net didysis lietuvių patriotas ir rašytojas, „iškalbingas ir populiarius savo tautoje demokratas Juozas Tumas-Vaižgantas ligi pat savo mirties savo kalboje, elgsenoje ir net galvosenoje

¹³ Biržiška, *Lietuvių tautos kelias...*, t. 1, p. 59.

nenusikratė bajoriškose klebonijose ir dvaruose įgytų pusbajoriškų savybių¹⁴. Taigi šita pusbajoriška kultūrinė tradicija, persmelkusi visą XIX amžių, ir buvo viešpataujančio elito kultūrinių pradų ir liaudiškosios kultūros autentikos susidūrimo laukas. Jame dygo lietuvių Atgimimo kultūros daigai – Stanevičiaus, Poškos, Daukanto ir Valančiaus iškilūs kūriniai.

Institucinės kultūros raida

Tarpsukiliminiu laikotarpiu (1831–1863) kultūrinio gyvenimo sąlygos Lietuvoje smarkiai pablogėjo. Rusų valdžia vis labiau veržė administracinius-juridinius varžtus kultūros ir švietimo srityje. Konservatyvėjo visa kultūros politika ne tik Lietuvoje, bet ir visoje pačioje Rusijos imperijoje. Vis daugiau kliūčių iškildavo valstiečiams stojant į viduriniąsias mokyklas, o įgyti aukštąjį mokslą, nepasidarius bajorystės popierių, tapo apskritai neįmanoma. Čia svarbu ne tik pabrėžti caro vyriausybės pastangas pastūmėti Lietuvos kultūros raidą vadinamosios „oficialios tautiškumo teorijos“ peršama kryptimi – stačiatikybės ir rusinimo link, bet ir atkreipti dėmesį į kultūrinio gyvenimo institucionalizavimo bandymus bei valdymo galimybes. Nikolajaus I viešpatavimo laikais biurokratinis rusų valdžios aparatas dar nepajėgė tiesiogiai reguliuoti visų Lietuvos mokslo, meno ir švietimo sričių. Valstybės aparatas iš esmės apsiribojo represyviais veiksmais. Valdžia galėjo ką nors uždrausti, uždaryti, paleisti ar neleisti. Bet ji neišstengė ką nors reikšminga sukurti. Senąsias institucijas griovė, o naujų nekūrė. Tai lėmė ne tiek kultūros rusifikacijos, kiek apskritai jos degradacijos tendenciją. Taip atsitiko su imperatoriškuoju Vilniaus universitetu, kuris buvo uždarytas 1832 metais. Po dešimtmečio toks pats likimas ištiko Vilniaus medicinos-chirurgijos bei Dvasinę

¹⁴ Ibid.

akademijas. Tačiau rusų valdžios aparatas nepajėgė tiesiogiai administruoti visų kultūros sričių, todėl teko toleruoti įvairių kultūros draugijų veiklą, iš tolo stebėti intelektualinių salonų bei periodinių leidinių redakcijų šurmulį.

Lietuvos kultūrinio gyvenimo raidą tarpsukiliminiu laikotarpiu formavo kelios kultūros ir mokslo draugijos. Pirmiausia – Vilniaus medicinos draugija, kuri buvo bene vienintelė krašto visuomeninė mokslinė organizacija, įsikūrusi ir pradėjusi veikti imperatoriškojo Vilniaus universiteto aplinkoje ir gyvavusi iki 1940-ųjų. Kokios tokio stabilumo priežastys? Visų pirma, tai sąlygojo pats gydytojų – anuomet labiausiai organizuotos ir susitelkusios inteligentijos grupės – socialinis ir kultūrinis statusas. Medikams buvo keliami didžiausi profesiniai reikalavimai, jie privalėjo išklaustyti visą universitetinį kursą (iš mokytojų ar teisininkų to ne visada reikalauda). Gydytojai ne tik praktikavo, dirbo medicinos mokslo srityje, bet ir žymiu mastu įsijungė į intelektualinį Lietuvos gyvenimą rūpindamiesi tokiomis kultūros sferomis, kurios tiesiogiai nieko bendra su jų profesija neturėjo. Štai tikrai išpūdingo Lietuvos kultūrinio gyvenimo įvykio – garsiojo *Vilniaus albumo* leidimo – organizatorius buvo medikas Jonas Kazimieras Vilčinskis. Daug jo kolegų reiškėsi literatūroje, dailėje, muzikoje. Specifinis buvo ir caro valdžios požiūris į šią inteligentijos grupę. Suvokdama, jog kitų būdų išlaikyti aukštą medicinos lygį krašte nėra, valdžia tikrai stengėsi prižiūrėti, kad Vilniaus medicinos draugijos planuose neatsirastų nemedicininų dalykų.

Labai reikšmingas įvykis ir Vilniaus archeologijos komisijos bei Senienų muziejaus įkūrimas 1855 metais. Šios visuomeninės organizacijos veiklos sritys buvo labai įvairios. Komisija domėjosi istorija bei archeografija, literatūra, daile, architektūra ir net gamtos mokslais. Tai atspindėjo šviesuomenės norą suburti į vieną draugiją visą intelektualinį krašto potencialą. Po Komisijos vėliava telkėsi profesionalūs tyrinėtojai ir mėgėjai, rašytojai, dailininkai, gamtininkai, gydytojai, šiaip žymesni visuomenės veikėjai bei turtingi dvarininkai, kurių aukos ir metiniai įnašai padėjo organizuoti Lietuvos kultūrinį bei mokslinį gyvenimą.

Esant sudėtingiems politiniams santykiams, Vilniaus archeologijos komisijos veikla negalėjo būti neprieštaringa. Vieni tikslai deklaruoti oficialiai – ypač caro vyriausybės ir vietinės rusų administracijos akivaizdoje, kiti slėpti už sandariai užveriamų salonų durų ir viešumon iškildavo tik netiesiogiai. Todėl Komisijos veiklą ir amžininkai, ir vėlesnių laikų istoriografai vertino labai skirtingai. Vienus šokiravo tai, kad Komisijos tikraisiais ir garbės nariais buvo tiek daug Lietuvos didikų ir turtingų dvarininkų, kitus piktino tai, kad jos darbuose dalyvavo Rusijos vyriausybės nariai, general-gubernatoriai bei aukštieji krašto administracijos pareigūnai, tretieji – daugiausia Muravjovo politikos Lietuvoje apologetai – Komisijos vadovams prikišo, kad organizacijai priklausė anticarinės kovos ir 1863 metų sukilimo dalyvių.

Vilniaus archeologijos komisijos planai taip pat verti įdėmaus istoriko žvilgsnio. Tai rimtas pagrindas kalbėti apie Lietuvos institucinės kultūros pajėgumą.

1858 metais parengtas ir pradėtas svarstyti Vilniaus mokslo draugijos projektas. Siekta sukurti tokio lygio instituciją, kuri pajėgtų aprėpti visas krašto kultūrinio gyvenimo sritis. Bet toliaregiški Komisijos vadovų Eustachijaus Tiškevičiaus, Adomo Honorijaus Kirkoro ir kitų sumanymai Mokslo draugijos įsteigimu nesiribojo. Komisijos veiklos plėtimas, krašto intelektualinio potencialo telkimas buvo susijęs su didžiausia svajone – atgaivinti Vilniaus universitetą. Dar prieš pradedant svarstyti Vilniaus mokslo draugijos įstatų projektą, 1857 metų pabaigoje, Kirkoras rašė Juzefui Ignacui Kraševskiui, jog prie kiekvieno iš keturių planuojamos Mokslo draugijos skyrių turėtų būti įsteigti vieši kursai. Jų trukmė – nuo 4 iki 6 mėnesių.¹⁵

Archeologijos komisijos nariai pirmąkart Lietuvos mokslo istorijoje atliko daug mokslinių tyrinėjimų, organizavo įvairias kultūrines akcijas. Tačiau tiesioginis Komisijos poveikis lietuvių

¹⁵ Małgorzata Stolzman, „Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora“, in *Zeszyty Naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. CCCXXI, *Prace Historyczne*, sąs. 26, Warszawa, Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 41.

nacionalinės kultūros raidai tebėra neatskleistas. Istoriografijoje arba akcentuojama šios institucijos įtaka Lietuvos mokslo raidai (šiuo atveju tautiškumas atsiduria antrame plane), arba konstatuojama, jog įvairiatautės Archeologijos komisijos aplinkoje klostėsi tiek lietuvių, tiek lenkų, tiek baltarusių nacionalinių kultūrų elementai. Vienas svarbiausių dalykų, leidžiančių spręsti apie Komisijos poveikį lietuvių Atgimimo kultūrai, būtų jos domėjimasis lietuvių kalba, liaudies kūryba ir papročiais, dvasinio gyvenimo ypatybėmis bei buitimi. Tačiau Komisijos istoriniai tyrinėjimai daugiausia gvildeno politinės istorijos problemas, kunigaikščių, didikų ir bažnytinio gyvenimo klausimus. Politinės tradicijos, palaikančios LDK valstybingumo ir sykiu unijos su Lenkijos Karalyste idėją, gyvybingumas buvo būdingiausias to meto intelektualinio gyvenimo bruožas. Komisijos narių istoriniuose darbuose vyravo mintis, kad Lietuvos unija su Lenkija buvo ir liko svarbiausias politinės ir kultūrinės krašto raidos poreikis. Dauguma tų veikalų parašyti lenkiškai, todėl vėlesnėse kultūros paveldo dalybose visą Archeologijos komisijos veiklą kai kurie istorikai priskyrė lenkų nacionalinei kultūrai. Tačiau Komisijos orientacija į aristokratinės kultūros vertybes buvo vienodai tolima tiek lietuvių, tiek lenkų, tiek – o gal net dar labiau – baltarusių demokratams. Vadinasi, Vilniaus archeologijos komisijos santykis su lietuvių Atgimimo kultūra turėtų būti interpretuojamas kaip santykis tarp elitinės (žymiu mastu kosmopolitinės) ir demokratinės (etninės) vienos tautos kultūros reiškinių. Šio painaus santykių mazgo beveik nebereikia painioti XIX amžiaus pabaigos – XX amžiaus pradžios kultūros istorijai, kadangi, formuojantis naujiems socialiniams-ekonominiams santykiams ir nacionalinėms kultūroms, ši archajiška, bajoriška Lietuvos kultūros dalis konvergavo lenkų nacijos link. Tačiau tai, kad praėjusio amžiaus viduryje Vilniaus archeologijos komisijos moksliniuose tyrinėjimuose dominavo politinės krašto istorijos, o ne lietuvių kalbos ir folkloro dalykai, dar neleidžia kalbėti apie Komisijos darbų priklausomybę išimtinai lenkų nacionalinei kultūrai. Archeologijos komisijos nariai netyrinėjo ne tik lietuvių, bet ir lenkų liaudies kultūros. Jei ką ir darė šioje srityje, tai

nebuvo tiesiogiai susiję su planinės veiklos kryptimi. Šios kultūros ir mokslo institucijos darbai buvo vienodai reikšmingi visoms trimis Lietuvos etninėms kultūroms. Daukanto kartos lietuvių demokratinės visuomenės atstovai Vilniaus archeologijos komisiją labai gerbė, galimybę tapti tikroju nariu ar nariu-bendradarbiu vertino kaip didelį pripažinimą. Štai aktyvus lituanistinio sąjūdžio veikėjas, Valančiaus bendražygis ir jo mokslinis sekretorius Ambraziejus Pranciškus Kašarauskis atsiminimuose su ypatingu pasididžiavimu rašė, kaip buvo išrinktas Komisijos nariu-bendradarbiu.¹⁶ Į Vilniaus archeologijos komisiją taip pat buvo išrinkti Motiejus Valančius, Laurynas Ivinskis, Mikolajus Akelaitis ir keletas kitų žinomų lietuvių demokratinės visuomenės atstovų. Tačiau svarbiausias asmuo – Simonas Daukantas (jo knygų buvo Komisijos bibliotekoje) liko nepagerbtas. Kodėl taip atsitiko, kodėl lietuvių istorikas netapo Archeologijos komisijos nariu, nors ir rodyta jam dėmesio, tyrinėtojai tiktai spėlioja.

Visa tai sąlygoja dvejopą Archeologijos komisijos poveikį lietuvių Atgimimo kultūrai ir tos kultūros kūrėjams. Viena vertus, Komisijos moksliniai darbai, visuotinai pripažintas jos statusas bei organizacinis vaidmuo lietuvių demokratinės kultūros veikėjams buvo gera intelektualinės veiklos mokykla, kuri iš dalies atstojo uždarytąjį Vilniaus universitetą. Iš liaudies kilusiai ir jos poreikius labiau suprantančiai plebėjiškai inteligentijai buvo svarbu pasinaudoti jai priimtinais aristokratinės kultūros vaisiais. Lietuvių liaudis, siekdama žemės ir laisvės, neišvengiamai turėjo pareikalausti ir iki tol viešpataujančių sluoksnių monopolio buvusių kultūrinių vertybių. Tačiau tai – tik dalis būtinųjų Atgimimo kultūros komponentų. Žymiausi to meto demokratai irgi domėjosi politine Lietuvos istorija, tačiau nesitenkino vien kunigaikščių, didikų ir bažnyčios vadovų nuopelnų išvalga. Reikėjo parodyti, jog Lietuvos istorija yra viena, nedaloma ir ta pati – tiek bajorui, tiek valstiečiui;

¹⁶ Plačiau žr. Egidijus Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais*, p. 60.

liaudžiai reikėjo įteigti, kad ji tikrasis istorijos subjektas. Lietuvių Atgimimo kultūros privaloma sąlyga buvo lietuvių kalbos ir folkloro tyrinėjimas, kurį Vilniaus archeologijos komisija iš esmės ignoravo ir tokiu būdu vertė lietuvių Atgimimo veikėjus galvoti apie savų kultūrinių institucijų, kurios užsiimtų Archeologijos komisijos apleistais dalykais, steigimą. Čia galima išvelgti tipiską Atgimimo epochos koliziją. Aristokratinės kultūros tradicijų puoselėtojai stengiasi išlaikyti viso Lietuvos kultūrinio gyvenimo vadinamas savo rankose, į privilegijuotą intelektualinį elitą nenori įsileisti savarankiškai mąstančių demokratinės kultūros veikėjų. O tai lėtina kultūros modernizaciją ir mažina atsparumą polonizacijai. Tačiau, nepaisant visų šių prieštaringų aplinkybių, Vilniaus archeologijos komisijos posėdžių salė buvo ta vieta, kur žengta svarbių žingsnių kultūrinės integracijos link. O pagrindinė tos integracijos sąlyga yra inteligentijos, kaip laisvo ir nepriklausomo visuomenės sluoksnio, emancipacija.

Savarankiškų lietuvių demokratinės kultūros centrų formavimasis buvo apsunkintas Nikolajaus I režimo ir viešpataujančių socialinių santykių. Tokių organizuotos kultūrinės veiklos sąlygų, kuriomis dirbo bajorijos ir aristokratijos poreikius tenkinančios kultūros veikėjai, Daukanto karta neturėjo. Ji buvo priversta tenkintis paprasčiausiomis kultūrinės veiklos priemonėmis bei formomis. Lietuvių liaudies švietimas, lietuviškų knygų leidyba ir kitos pradinio nacionalinės lietuvių kultūros formavimosi etapo problemos dažniausiai gvildentos bendraminčių ar bičiulių būreliuose, kurie pamažu virto stambesniais kultūros židiniais.

Sykiu XIX amžiaus vidurio lietuvių kultūriniame sąjūdyje išryškėjo idėjiniai ir politiniai prieštaravimai, išsiskyrė srovės, siekiančios skirtingų tikslų, savaip įsivaizduojančios Lietuvos kultūros ateitį. Nacionalinės inteligentijos formavimąsi gvildenančioje literatūroje visų pirma išskiriamas klerikalinis, konservatyvusis sparnas, siekęs socialiniu bei kultūriniu požiūriu gana siauro pradinio mokslo ir didaktinės literatūros plėtros pastoraciniais tikslais. Katolikų dvasininkai buvo pagrindinė intelektualinė jėga, tačiau jai talkino ir pasaulietiškoji šviesuomenė, suvokianti ypač didelę

katalikų bažnyčios įtaką liaudžiai. Kita vertus, pasaulietiškoji inteligentija pirmoji suprato, kad tautiniam kultūriniam darbui konservatyvios krypties programa aiškiai per siaura: ji negalėjo iš esmės pakeisti archajiškos luominės Lietuvos kultūros poliarizacijos. Augant liaudies kultūriniams poreikiams, didėjant tuos poreikius tenkinančios produkcijos, santykis tarp aristokratinės elito kultūros ir liaudiškosios demokratinės dvasinio gyvenimo sferos nesikeitė. Kadangi mokslą ir aukštesnio lygio literatūrą „aptarnavo“ lenkų kalba, visa ši kultūros sfera ir toliau priklausė išimtinai visuomenės elitui. Todėl ypatingos reikšmės lietuvių Atgimimo kultūros formavimuisi turėjo pasaulietinės inteligentijos pastangos lietuviškai rašyti ne tik maldaknyges bei elementarius didaktinius tekstus, bet ir rimtus mokslinius veikalus, įgalinančius ekspropriuoti dalį kultūros sričių, iki tol priklausiusių vien Lietuvos visuomenės viršūnėms.

Skirtingi politiniai ir kultūriniai tikslai skatino steigti atskirus demokratinės kultūros židinius. Skyrėsi ir jų pajėgumas, ir veiklos mastai. Vienokias galimybes turėjo katalikų kunigai, kultūrinei veiklai galėję naudoti didelę bei gana turtingą bažnytinę organizaciją (nors ne visos galimybės šioje srityje buvo išnaudotos), kitokias – pasauliečiai, tačiau visi jie, nepaisant skirtingų tikslų, skirtingo kultūrinės veiklos supratimo, labai prisidėjo prie lietuvių raštijos, spaudos, švietimo, istorijos bei folkloro tyrinėjimo ir tiesiogiai ar netiesiogiai gaivino lietuvių liaudies tautinę savimonę, spartino liaudies virsmą tauta, klojo Atgimimo kultūros pamatus.

Lietuvių demokratinės kultūros centrai po sukilimų dėl rusų valdžios represijų buvo išblaškyti. Jie formavosi ir pačioje Lietuvoje, ir toli nuo jos, ypač šiaurinėje Rusijos imperijos sostinėje Sankt Peterburge. Po Lietuvos prijungimo prie Rusijos šiame mieste prasidėjusi lietuvių inteligentijos veikla itin išsiplėtė nuslopinus 1830–1831 metų sukilimą, kai dalis inteligentų, nebegalinčių pragyventi Lietuvoje, čia ieškojo tarnybos arba buvo priversti išvykti iš gimtinės rusų administracijos įsakymu. Panašios priežastys atvijo į Sankt Peterburgą Daukantą, Gintilą, kiek vėliau Valančių ir daugelį kitų lietuvių šviesuolių. Sankt Peterburgo lietuvių kultūros

centras rūpinosi lietuviškų knygų leidyba, parapinių mokyklų su dėstomąja lietuvių kalba steigimu, lietuvių liaudies kūrybos rinkimu bei tyrinėjimu ir, kas ypač svarbu, – akademine veikla. Šiame Rusijos mieste Daukantas parašė brandžiausius veikalus, Valančius rengė *Žemaičių vyskupystę*, pagaliau būtent šioje aplinkoje subrendo „Žemaičių akademijos“ idėja, kurios, deja, nebuvo lemta realizuoti. Idėjine prasme šis kultūros centras buvo pagrindinis visos vėlesnės lietuvių veiklos variklis. Tik Sankt Peterburgo lietuvių veiklos kontekste galima suvokti ir paaiškinti, kodėl garsusis Jurgis Pabrėža rašė lietuvišką aukštosios mokyklos lygio botanikos kursą, sunkiai įkandamą net mūsų dienų vidurinį išsilavinimą turinčiam skaitytojui, arba kūrė geografijos mokslo pradmenis. Galima teigti, jog šios generacijos lietuvių šviesuomenė – gal išskyrus Daukantą – dar nesirūpino masiniu savo veikalų poveikiu, o gimtąja kalba, lietuviškai, rašė labai nedideliam bičiulių inteligentų būreliui. Tai iš esmės būdinga tautinio atgimimo *A fazei*.

XIX amžiaus penkto dešimtmečio viduryje ėmė ryškėti Varnių reikšmė lietuvių kultūriniam sąjūdžiui. 1845 metais tenykštės Romos katalikų dvasinės seminarijos rektoriumi buvo paskirtas Motiejus Valančius, kuris, pasinaudodamas dvasinių seminarijų reforma, pasiekė, kad seminarijos profesoriais taptų lietuvių raštijai nusipelnę žmonės. Naujasis rektorius, po penkerių metų tapęs Žemaičių vyskupu, stengėsi sutelkti Varniuose lietuvių kūrybinę inteligentiją, ją kaip mecenatas globoti, nors tai ir nebuvo lengva. 1841–1843 metais rusų valdžiai įvykdžius bažnytinių žemių sekularizaciją, vyskupai tapo savotiškais Rusijos valstybės tarnautojais, gaunančiais algą, kurios, nors ir nemažos, vis dėlto neužteko paremti vieną ar kitą kūrybingą šviesuolį. Senasis vyskupas – kunigaikštis Giedraitis – buvo labai turtingas žmogus ir jo dvare Alsėdžiuose vargšas poetas visad galėdavo rasti prieglaudą ir duonos kasnį. Valančiui teko elgtis kitaip. Norėdamas pritraukti į Varnius kitų pragyvenimo šaltinių neturinčius lietuvių inteligentus, jis turėjo išrūpinti jiems bažnytinę arba civilinę tarnybą. Jei nepavykdavo, tekdavo siūlyti, kaip išėjusiam į pensiją Daukantui, „gyventi iš pusės“, t.y. išlaikyti savo lėšomis. Nepaisant visų

sunkumų, didesnė dalis Valančiaus bendraminčių ir mokinių apsigyveno Varniuose. Pats vyskupas, skirtingai nuo jo pirmtakų, nuolat gyvenusių Alsėdžiuose, taip pat apsistojo Varniuose ir pavertė šį nedidelį Žemaitijos miestelį svarbiausiu lietuvių kultūros centru. Dvasinės seminarijos profesoriais tapo Jeronimas Kiprijonas Račkauskis, Aleksandras Beresnevičius, Juozapas Silvestras Dovydaitis, Ferdinandas Stulginskis. Geografas ir lituanistas Ambraziejus Pranciškus Kašarauskis ėjo kunigų pataisos namų prižiūrėtojo pareigas, kartu būdamas ir neoficialiu Valančiaus moksliniu sekretoriumi. Iš pasauliečių inteligentų reikėtų paminėti du pagarsėjusius Maskvos lietuvių studentų aktyvistus: Vladimirą Andriejauskį, tapusį seminarijos gydytoju, ir Dominyką Bociarskį, Varnių seminarijoje dėsčiusį rusų kalbą.

Kai kurie dailininkai – tarkim, Justinas Kazlauskis ir Jonas Zenkevičius – gaudavo užsakymų sukurti kūrinių. Varnių kultūrininkams priklausė mokytojas iš Rietavo, pirmųjų periodinių lietuviškų kalendorių leidėjas Laurynas Ivinskis ir visas būrys žymių rašytojų: Pranas Girdvainis, Jonas Kurmavičius, Karolina Praniauskaitė, Karolis Bruno Rimavičius, Juozapas Rimkevičius ir Antanas Baranauskas, *Anykščių šilelio* eilėmis puošęs kalendorių puslapius. Visa tai – svarbus Varnių įnašas į lietuvių kultūrinę integraciją. Valančius ir kiti šiame Žemaitijos miestelyje susibūrę kultūros veikėjai susirašinėjo su toli nuo tėvynės nublokštais lietuvių inteligentais. Tad nuo lietuviškų reikalų neatitrūko Daukanto bendramokslis, žemaičių kalbos gramatikos autorius kunigas Juozas Čiulda, literatas Kajetonas Zabitis-Nezabitauskis, Sankt Peterburgo ir Maskvos universitetų studentai lietuviai; Varniai jiems simbolizavo „Žemaičių karalystę“ kultūros ir dvasinio gyvenimo erdvėje. Dėl čia susitelkusių mokslo pajėgų Varniai trumpam tapo svarbiausiu lietuvių Atgimimo kultūros židiniu. Konfesinė inteligentija čia vaidino svarbiausią vaidmenį. Itin pažymėtinos pastangos neužsisklęsti nedideliame intelektualų būrelyje – bandyta šviesti liaudį, kartais dėl to aukojant net intelektualinį ar kultūrinį lygį. Švietėjiškas požiūris į valstiečius stiprino jų etninės priklausomybės supratimą, formavo tautinę savimonę. Tai buvo tam tikra kultūrinė

opozicija aristokratiškam bajorų elitui, griovė kultūros kanonus, trukdžiusius liaudies kultūrai įgyti „pilietines teises“.

Vykstant 1863 metų sukilimui, pasinaudojusi suirutė ir karo padėtim, rusų valdžia sugriovė šį sustiprėjusį lietuvių kultūros židinį. Keletą aktyviausių Valančiaus padėjų ištrėmė, vyskupijos centrą perkėlė į Kauną, kur valdžios kontrolė buvo žymiai efektyvesnė.

Tai, kad XIX amžiaus viduryje naujai plebėjiškai lietuvių inteligentijai „toną davė“ katalikų dvasininkai, priklausę vienam iš privilegijuotų feodalinės visuomenės luomų, rodo mūsų kultūrą buvus vis dėlto archajišką ir konservatyvią. Tik idėjinė ir organizacinė pasaulietinės inteligentijos emancipacija, išsivadavimas iš aristokratijos ir bažnyčios tiesioginės kontrolės galėjo atverti kelią tolesniam lietuvių kultūros modernėjimui.

Tokių Atgimimo kultūrai būdingų procesų užuomazgos matyti ir XIX amžiaus vidurio Lietuvoje. Antai gydytojo Petro Smuglevičiaus nuomojamame Svirlaukio dvare (prie Jelgavos, Kuršo gubernijoje) buvo susitelkęs lietuvių šviesuolių būrelis. Išlikusi skurdi medžiaga rodo, jog jau penkto dešimtmečio pabaigoje Smuglevičius, Mikalojaus Akelaičio žodžiais tariant, „norintis būti naudingas visam pasauliui“,¹⁷ pradėjo finansinės paramos neturtinigiems lietuvių inteligentams vajų, stengėsi surasti pajėgių mecenatų lietuvių raštijai ir kitoms kūrybos sritims remti.

Gyvendamas Sankt Peterburge, susipažinęs su Daukantu, Smuglevičius ir ten darė rinkliavas, skirtas kultūrinei lietuvių veiklai skatinti. Grįžęs į Lietuvą, šešto dešimtmečio viduryje išsinuomojo Svirlaukio dvarą, įkurdino tenai iš Varnių pasitraukusį Daukantą, jauną aktyvų suvalkietį Akelaitį. Kurį laiką Svirlaukyje glaudėsi ir tapytojas Feliksas Smuglevičius. Vasaros atostogas dvare praleisdavo Dorpato universiteto studentai lietuviai, kuriuos šeimininko kultūriniai užmojai paskatino imtis organizacinės bei švietėjiškos

¹⁷ Mikalojaus Akelaičio 1858 05 12 laiškas Juzefui Ignacui Kraševskiui, Lenkijos mokslų akademija Krokuvoje, b. 2185, t. 1.

veiklos. Tikėtina, kad su Svirlaukiu susiję ir 1863 metų sukilėliai – dailininkai Eliziejus Liudkevičius, Boleslovas Dluskis, poetas Edvardas Jokūbas Daukša.

Pats Petras Smuglevičius nebuvo turtingas, o Svirlaukyje gyven-damas nesivertė net gydytojo praktika, tad lėšų savo kultūrinei programai turėjo ieškoti. Jam pavyko suburti keletą turtingesnių Lietuvos dvarininkų bendram kultūros rėmimo darbui. Tai buvo bene pirmoji kolektyvinio mecenavimo, sąmoningai siekusio ugdyti demokratinę lietuvių kultūrą, apraiška ano meto Lietuvoje. Kita vertus, liberaliai nusiteikusios lietuvių bajorijos parama negalėjo būti labai efektyvi. Pirmiausia todėl, kad ribota buvo pati bajorija. Ji negalėjo būti nacionalinės kultūros formuotoja, nenu-stojusi savo luominės savimonės, neatsisakiusi savo išskirtinės padėties visuomenėje. Pati šviesiausia privilegijuotojo luomo dalis tam tikru mastu finansavo kultūrines akcijas (taip elgėsi ir Čekijos bei kai kurių kitų Austrijos-Vengrijos kraštų bajorija), tačiau besiplečiančio lietuvių kultūrinio sąjūdžio vėliavnešė neišvengiamai turėjo tapti ankstyvoji buržua karta, iš valstiečių kylanti inteli-gentija.

Demokratinės kultūros židiniai tuo metu ruseno daugiausia Lie-tuvos provincijoje. Vilnius – LDK sostinė – buvo oficialiosios ba-joriškosios kultūros tvirtovė. Lietuvių Atgimimo veikėjams nejauku buvo ištaiginguose, tačiau ankstesnę didybę jau prarandančiuose aristokratų salonuose. Spaustuvės, bibliotekos, teatrai, periodinių leidinių redakcijos ir intelektualų salonai buvo elito kultūrinis arsenalas. Bet polonizacijai vis labiau pasiduodanti dvarininkijos viršūnė nė kiek nesirūpino tą arsenalą plačiau panaudoti lietuvių liaudies kultūriniais poreikiams. XIX amžiaus trečio dešimtmečio pradžioje – Daukanto ir Stanevičiaus studijų laikais – imperato-riškame Vilniaus universitete susitelkęs lituanistinis būrelis dar turėjo šio-klas tokias sąlygas, o amžiaus viduryje tokių sąlygų jau nebebuvo. Sumažėjo ir aukštojo mokslo įstaigų, lietuvių inteligentų Vilniuje buvo pernelyg maža, be to, kultūros srityje viešpatavo krašto diduomenė. Ši aplinkybė akivaizdžiai rodo, kaip rusų ad-ministracijos represyvios priemonės kultūros valdymo srityje ir

Lietuvos institucinės kultūros degradacija didino visuomenės konservatyvumą, atsilikimą ir komplikavo Atgimimo procesą. Kitaip tariant, caro valdžios politika ne tiek rusifikavo lietuvių kultūrą, kiek apskritai ją smukdė, netiesiogiai pagreitindama bajoriškojo sluoksnio išstūmimą ir iš bundančios lietuvių tautos, ir iš jos kultūrinio gyvenimo.

Šeštame–septintame dešimtmety Vilniuje gyveno, ir tai tik laikinai, daugiausia pavieniai lietuvių rašijos kūrėjai, kaip antai Vincas Zagurskis-Ažukalnis, Edvardas Jokūbas Daukša, Mikalojus Akelaitis... Administracijos ir vietinės aristokratijos kontrolė trukdė iš liaudies kilusiai inteligentijai veikti laisvai. Caro administracijos tarnautojus gąsdino valstiečių „revoliucijos šmėkla“, o Lietuvos diduomenę – lietuviško separatizmo pavojus, nors ir jai revoliucinės nuotaikos bei socialinių permainų grėsmė neatrodė malonūs dalykai. Plebėjiškos kilmės lietuvių inteligentija siekė perimti pozityvius elito kultūros bruožus (jie labai žavėjo provincijos kultūros veikėjus), juos praturtinti etniniu požiūriu autentišku liaudies kultūros paveldu ir kurti laiko reikalavimus ir tautos poreikius atitinkančią nacionalinę kultūrą. Tačiau neišvengiamai turėjo paisyti aristokratijos – vengė atvirai dėstyti savo lituanistinės veiklos planus. Kita vertus, visi kartu dalyvavo universalių kultūrinių vertybių kūrime bei mainuose, pagyvėjusiuose panaikinus baudžiavą ir atlikus valstiečių reformą. Todėl daugelio lietuvių Atgimimo kultūros pirmtakų skelbtos idėjos buvo kompromisinės, jų kultūrinė veikla Vilniuje negalėjo būti atvirai antibajoriška ir antilenkiška.

Bandymas Vilniuje sutelkti išsisklaidžiusius plebėjiškos kilmės lietuvių šviesuolius yra susijęs su Mikalojaus Akelaičio veikla. Aplankęs svarbiausius lietuvių demokratinės kultūros židinius Žemaitijoje (pagyveno Varniuose, Rietave bei Svirlaukyje) ir susipažinęs su žymiausiais lietuvių kultūros veikėjais (Daukantu, Valančiumi, Ivinskiu, Kašarauskiu), nepasisėkus gauti valdžios leidimo lietuviškam laikraščiui *Pakeleivingas*, kurio redaktoriumi Valančius jį siūlė, Akelaitis 1859 metais persikėlė į Vilnį. Jis tikėjosi Vilniaus archeologijos komisijos ir konkrečiai Adomo Honorijaus

Kirkoro pagalbos, realizuojant „Liaudies bibliotekėlės“ leidimo planą. Kūrybiniai ir politiniai Akelaičio veiklos aspektai istorinėje literatūroje aprašyti, tačiau kai kurie organizaciniai dalykai, susiję su lietuvių Atgimimo kultūros institucine sfera, kol kas nelabai aiškūs. Akelaitis bendradarbiavo Kirkoro *Kurjer Wileński*, dalyvavo Archeologijos komisijos posėdžiuose, buvo nuolatinis Kirkoro literatūrinio salono, kur rinkdavosi garsiausi Lietuvos literatai, menininkai ir mokslininkai, lankytojas. Būtent tokioje aplinkoje mezgėsi glaudesni ryšiai tarp Vilniuje gyvenusių plebėjiškos kilmės lietuvių šviesuolių – tapytojo Jono Zenkevičiaus, poeto Edvardo Jokūbo Daukšos ir kitų. Būtent ši grupė, susiformavusi heterogeniškos LDK kultūros atmosferoje, brandino lietuvių nacionalinės kultūros kūrimo ir puoselėjimo programą, kurios, deja, jai nebuvo lemta realizuoti, nes prasidėjo nesėkmingas antirusiškas sukilimas.

Masinių lietuvių liaudies sąjūdžio kultūrinės ypatybės

Lietuvių Atgimimo kultūros raidai didelės reikšmės turėjo 1830–1831 ir 1863 metų sukilimai, išjudinę mases, privertę politinius Lietuvos lyderius ir caro valdžią atkreipti dėmesį į liaudį, kaip potencialų bendrininką kovoje dėl hegemonijos krašte. Per sukilimus atsišaukimai ir manifestai buvo skelbiami lietuviškai, lietuvių kalbai rodytas kur kas didesnis dėmesys negu socialinio štilio metais, tačiau valstiečiai geriausiu atveju atliko tik bajorijos – senųjų LDK piliečių palikuonių – sąjungininkų vaidmenį. Liaudies dvasinį gyvenimą stipriai paveikti įstengė tik katalikų bažnyčios, konkrečiai – vyskupo Valančiaus organizuotas masinis blaivybės sąjūdis 1858–1864 metais.

Šis sąjūdis turi savo priešistorę. Valančiaus ir Daukanto karta buvo išugdyta tokios kultūrinės tradicijos ir tokios literatūros, kuri apsišvietusiam žmogui pakankamai aiškiai atskleidė girtuoklystės žalą visuomenės sveikatai, jos ekonominei bei kultūrinei būklei.

Saksų dinastijos laikų – t.y. XVIII amžiaus vidurio – krašto elito lėbavimas ir besaikis girtavimas imtas smerkti ir išstumtas į gyvenimo periferiją. Be to, iki XIX amžiaus vidurio buvo išbandyta daugybė kompromisinių liaudies blaivinimo būdų, tačiau jie nebuvo efektyvūs. Degtinės gamybai palanki ūkio struktūra ir valstietijos gyvenimo sunkumai, susiję su nepakeliama prievolių našta, skatino girtuoklystę ir stabdė kultūrinę pažangą. Vienintelė organizuota ir įtakinga jėga, galėjusi sustabdyti nuosmukį, buvo katalikų bažnyčia ir katalikiškos brolijos. 1818 metais Vilniuje išleistame medicinos daktaro ir žymaus masono Jokūbo Šimkevičiaus lenkiškame *Veikale apie girtybę* parodyta religinių blaivybės brolių, galinčių efektyviai šviesti liaudį, reikšmė. Šią liaudies įtakojimo formą savo parapijoje 1846 metais iš dalies bandė pritaikyti Šiaulėnų klebonas Augustinas Kybartas, tačiau jo praktika nebuvo plačiau paskleista.

Lietuvos katalikų blaivybės brolijos, kaip organizacinė forma, turėjo analogų Vakarų pasaulyje, kur įvairių abstinencijos ordinų istorija siekia po kelis šimtus metų. XIX amžiaus pradžioje blaivybės draugijas pradėjo kurti masonai, 1851 metais JAV atsirado masonų ordino atšaka blaivybės idėjoms skleisti. Lietuvoje pirmiausia buvo pasiremta katalikų bažnyčios blaivinimo darbo patirtimi, t.y. airių kapucino Theobaldo Mathew kurtų blaivybės brolių pavyzdžiu. Mūsų krašte, kaip ir Airijoje, blaivybės šūkiui reikė daug daugiau negu karą su degtine ir degtindariais. Airijoje tuo metu kaip tik kilo nacionalinio sąjūdžio banga, sykiu tai buvo katalikybės priešinimasis anglikonų bažnyčios įtakai, kuri didėjo dėl užkariautojų anglų politikos. Nors apie feodališkus santykius praėjusio amžiaus viduryje nei Airijoje, nei tuo labiau Didžiojoje Britanijoje jau negalima kalbėti, tačiau anglų žemvaldžių viešpatavimas užkariautoje saloje vietiniams gyventojams, daugiausia airių valstiečiams, atnešė neregėtą skurdą, griovė pačius airių tautos pamatus ir ruošė dirvą asimiliacijai. Tad Mathew veiklos aplinkybės buvo panašios į esamas mūsų krašte. Niekur kitur blaivybės brolijos nereikšė to, ką jos reikė Airijoje ir Lietuvoje.

Motiejus Valančius blaivybės akcijas pradėjo 1858 metais, pačiame pasirengimų Rusijos valstiečių reformai įkarštyje. Žemaičių

vyskupas nepraleisdavo progos savo oficialioje korespondencijoje susieti blaivybės reikalo su visos Rusijos valstietijos likimu. Viena-me rašte Vilniaus generalgubernatoriui Nazimovui jis rašė, kad blaivybės brolijos per keletą veiklos mėnesių pasiekė to, jog „didžiulės permainingos, įvykusios žmonių papročiuose ir charakteryje, nustebino visus sveikai mąstančius“¹⁸. Sumažėjo nelaimingų atsitikimų, muštynių ir barnių – neišvengiamų girtuoklystės palydovų. Pakito visa kasdieninio liaudies gyvenimo nuotaika.

Nesantaika ir nesklandumai šeimose tapo retenybe. Tyluma ir ramybė šiviešpatavo. Sumažėjo visokių nelaimių skaičius, pasireiškė darbingumas ir polinkis prie visko, kas gera, taip, kad nesuskaitomos geros išdavos privertė tūkstančius žmonių, išvaduotų iš girtybės, šlovinti Dievą už palaimingą mintį visiškai susilaikyti nuo svaiginančių gėrimų...¹⁹

Taip ganytojiškos funkcijos buvo siejamos su imperatoriaus noru pakeisti liaudies padėtį visoje Rusijos imperijoje.

Vyskupo Valančiaus pastangos davė vaisių: 1860 metų liepos 25 dieną valdžiai įteikti duomenys nustebino daugelį. Iš 820 754 Kauno gubernijos katalikų (197 parapijos) blaivybės įžadus buvo davę ir į brolijos knygas įrašyti 688 464 asmenys. O pridėjus į bendrus sąrašus kažkodėl nepatekusias Nemakščių ir Stulgių parapijas, tie skaičiai dar išpūdingesni. Išėtų, jog per 83% Kauno gubernijos katalikų priklausė blaivybės brolijoms.

Masinis lietuvių valstiečių dalyvavimas blaivybės akcijoje, sėkminga brolių veikla 1858–1864 metais iš esmės reiškė labai prieštaravingus dalykus. Pirmiausia, kovodama su propinacijos sukeliamu girtavimu, liaudis išreiškė ne tik antialkoholines nuotaikas, bet ir parodė labai padidėjusį nepasitenkinimą esama padėtimi. Kitaip tariant, pats didžiausias brolių veiklos nuopelnas – tai smūgis įsisenėjusiai tvarkai, esamiems valstiečių santykiams su dvaru, su rusų valdžia ir su pačiais savimi. Tai sąlygojo liaudies sąmonėjimo

¹⁸ Citata iš Kazimierz Gieczyś, *Broctwa trzeźwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1858–1864*, Wilno, 1935, p. 26–27.

¹⁹ Citata iš *ibid.*

procesą, valstietijos socialines ir kultūrines orientacijas. Blaivybės sąjūdis parodė liaudį esant didele ir drausminga jėga, su kuria teks skaitytis krašto viešpačiams – caro valdžiai ir dvarininkijai. Vals-tiečių sąmoningumo trajektorijos pakilimas, liaudies kultūros per-sonalizacijos pradžia, be abejonės, buvo susijusi su masiniu blai-vybės sąjūdžiu ir tai svarbus Atgimimo kultūros formavimosi faktorius.

Kita vertus, kadangi organizacinis sąjūdžio pagrindas buvo ka-talikų bažnyčia, blaivybė ėjo kartu su religinių jausmų euforija, tiesiog fanatišku valstietijos tikėjimu bažnyčios skelbiamomis tiesomis. Tiek patys Lietuvos dvasininkai, tiek jų oponentai ir varžovai dėl įtakos liaudžiai – rusų administracijos atstovai – pastebėjo, kad vyskupo Valančiaus autoritetas nepaprastai išaugo. Vienus tai džiugino, kitus gąsdino. Tačiau ši aplinkybė labai svarbi. Blaivybės akcija sąmoningumą iš vienos pusės skatino, iš kitos – riboja tiek, kiek bet koks konformizmas ar net masinis fanatizmas riboja asmenybės raišką. Čia slypi liaudies prieštaringumo esmė ir substancinio individo radimosi šioje kultūrinėje terpėje sąlyga. XIX amžiaus masinis sąjūdis budino liaudies žmogų ir kartu stabdė jo individualumo augimą.

Blaivybės sąjūdis turėjo įtakos ir kultūriniam gyvenimui. Kaip liudija negausūs XIX amžiaus pirmosios pusės kasdienio liaudies gyvenimo aprašymai (Liudviko Jucevičiaus, Tado Dobševičiaus), smuklė tuomet buvo bene svarbiausia kultūrinės komunikacijos vieta. Čia mezgėsi įvairūs ūkiniai sandėriai, čia „laistytos maga-ryčios“, puotauta įvairiomis kitomis progomis. Smuklėje sklandė gandai, neoficiali informacija, naujienos, po jos aprūkusia pastoge klostėsi varganos valstietiškos buities mados bei įpročiai. Neretai visas menkas paprasto žmogaus laisvalaikis, visas poilsis buvo su-sijęs su pakelese ir kryžkelėse stovinčiomis užveigomis. Blaivybės akcija išvarė valstiečius iš smuklių, tad turėjo pakisti ir kultūrinės komunikacijos formos. Padidėjęs liaudies religingumas lėmė, kad didžiuma nuo darbų laisvo laiko imta praleisti bažnyčiose. Blai-vybės brolijos ritualas, naujų narių priėmimo ceremonijos buvo iškilmingos ir trukdavo kelias valandas. Tačiau tai ne svarbiausias

kultūrinis padarinys. Norint paskleisti blaivybės idėjas, neužteko pamokslauti iš ambonų. Reikėjo spausdinto visiems suprantamo žodžio. Švietimo ir elementaraus liaudies lavinimo parapinėse mokyklose įtaka blaivybei rodyta Šimkevičiaus knygoje (kunigo Legovičiaus pavyzdys), bet leidybinės veiklos perspektyvos teorinės blaivybės pradininkui Lietuvoje buvo dar visai neaiškios. Čia ypač išryškėja Valančiaus nuopelnai. Jis labai daug nuveikė, kad blaivybę propaguojanti spauda taptų ryškia gaire lietuvių literatūros (ir apskritai kultūros) istoriniame kelyje. Nors ši gausi propagandinė literatūra apeliavo perdėm į religinius jausmus, tačiau tai jau ne senoviški pamokslai prastuomenei.

Bene didžiausios Valančiaus ir jo bendradarbių viltys pakelti liaudies kultūros lygį buvo siejamos su lietuviško laikraščio *Pakeleivingas* projektu, kuris parengtas netrukus po to, kai ėmė kurtis blaivybės brolijos. Tai pirmasis tyrinėtojas geriau žinomas bandymas Lietuvoje leisti lietuvišką laikraštį. Kaip laiške Mikalojui Akelaičiui rašė kunigaikštis Irenijus Oginskis, laikraščio idėja jau senokai pleveno lietuvių visuomenėje. Jis dar prieš pasirodant Lauryno Ivinskio *Metskaitliams* buvęs sumanęs lietuvišką periodinį leidinį, kurio redaktoriumi siūlęs Daukanto bičiulį Feliksą Kontrimą.²⁰ Tačiau oficialūs motyvai leisti laikraštį buvo susieti būtent su blaivybės brolių interesais. 1859 metų vasario 21 dienos rašte vidaus reikalų ministrui Lanskojui Valančius rašė, kad iš girtybės išvaduotai liaudžiai reikia tokios moralinės paskatos, kuri palaikytų ją susilaikymo kelyje ir vietoj ankstesnio pražūtingo malonumo suteiktų džiaugsmo protui ir širdžiai. Buvo pabrėžiama, jog rusų ir latvių liaudis jau turi savo laikraščius ir įvairaus pobūdžio periodiškai leidžiamas brošiūras, o „žemaičiai ir lietuviai, taip pat sudarantys didelę Jo didenybės imperatoriaus pavaldinių dalį, iki šiol neturi jokio organo, su kurio pagalba galėtų naudotis jų luomą atitinkančio švietimo vaisiais“²¹. Valančius pareiškė tokį laikraštį

²⁰ Žr. Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis...*, p. 86.

²¹ Motiejaus Valančiaus raštas vidaus reikalų ministrui, Rusijos centrinis valstybinis istorijos archyvas, f. 821, ap. 125, b. 335, l. 1-2.

pats galėsiąs cenzūruoti, kadangi, anot jo, cenzūros valdininkų, gerai mokančių lietuviškai, nėra.

Pakeleivingo programa, nors ir nebuvo įgyvendinta, atskleidžia kultūrinių interesų bei poreikių skalę. Laikraštis, kaip rodo Akeleičio parengtas projektas, turėjo būti savaitinis. Jame numatyti tokie skyriai: 1) *Religija, moralė ir įstatymų pažinimas*. Čia turėjo būti dedami straipsniai apie žmogaus pareigas Dievui, savo artimui ir sau pačiam. 2) *Gamtos mokslai ir pramonė*. 3) *Geografija ir istorinės žinios*. 4) *Liaudies literatūra*. Šiame skyriuje numatyta spausdinti dainas, pasakas, priežodžius ir kitokią liaudies kūrybą. Pagal oficialiai deklaruojamus tikslus, laikraštis turėjo duoti valstiečiams „tinkamo švietimo vaisių“. Tačiau šiame prospekte išdėstyti dalykai rodo sumanymo autorius maksimaliai išplėtus „liaudžiai tinkamo švietimo“ rėmus. Galima daryti prielaidą, kad *Pakeleivingas* turėjo tapti ne tik liaudies švietimo priemone, bet ir lietuvių tautos ugdytoju. Mūsų istorinėje literatūroje vis dar nepakankamai aiškiai skiriami šie vienos visuomenės ir vienos kultūros aspektai. Tenka pabrėžti, jog ne visi liaudies švietimo dalykai tiesiogiai vedė modernios tautos formavimosi keliu. Šitai labai gerai matyti studijuojant rusų valdžios politiką vakariniuose imperijos pakraščiuose, ypač Lietuvoje. Liaudiškumo, etnografiškumo, kaip nesutaikomos opozicijos krašto bajoriškosios visuomenės pilietinėms ir politinėms aspiracijoms, iškėlimas buvo susijęs su Rusijos vyriausybės strategine užduotimi sukurti lietuviškai šnekančių lojalių imperijos piliečių socialinę bazę. Valdžios strategų akimis žiūrint, tai būtų tik pirmasis žingsnis neprievartinės rusifikacijos link. Nors ne visos krašto administracijos priemonės atspindėjo tuos lūkesčius, tačiau jos turėjo adeptų tiek tarp ano meto lietuvių sąjūdžio veikėjų, tiek tarp vėlesnių istorikų, net Muravjovo veiksmuose įžvelgusių lietuvių tautos vadavimo iš polonizacijos gniaužtų požymių. Vien iš laikraščio prospekto neįmanoma išskaityti visų toliaregiškų planų. Nelygu, kokios istorijos ar geografijos žinios būtų buvusios dedamos į laikraščio puslapius. Tačiau, žinodami vėlesnę prospekte nurodyto redaktoriaus Mikalojaus Akelaičio veiklą ir jo santykį su lietuvybe, galime numatyti, kokia istorinė

medžiaga pirmiausia būtų patekusi skaitytojų akiratin. Realizuojant šią programą, būtų atsivėrusi galimybė susiklostyti bent dviems svarbiems Atgimimo kultūros bruožams. Pirma, istorinės sąmonės elementų, kurie kitokiais būdais sunkiai skynėsi kelią į tradicijos žmogaus sąmonę, atsiradimas ir istorinio laiko suvokimo galimybė. Tai reiškia *neistorinės liaudies* virsmą *istorinės tautos* sudedamąja dalimi. Antras dalykas, susijęs su Atgimimo kultūros plėtra, – folkloro publikavimas. Akivaizdu, kad visiškai ne tas pat akademinis domėjimasis folkloru, jo įvertinimas elito kultūros sferoje ir skelbimas didesniai būriui skaitytojų, kurie galbūt patys yra to folkloro kūrėjai ir saugotojai. Čia susiduriame su dvilype situacija, neretai, nors ir nebūtinai, turinčia tam tikrą chronologinę seką. Liaudies kūryba pirmiausia susidomi profesionali, akademinė visuomenė, tuometinis elitas. Jam liaudies dvasinio gyvenimo sritis – tai žmogaus vaikystės liudijimai, tam tikra egzotika arba prarastis, kurią geidžia pažindamas susigražinti susvetimėjęs individas. Toksai domėjimasis nebūtinai turi socialinį aidą. Jis gali kilti kabinete ir likti kabinetinis, kamerinis, indiferentiškas realiai aplinkai ir masėms. Tačiau ši stadija yra būtina, be jos neįmanomas kitas visuomenės dvasinis judesys. Kai liaudies žmogus, turintis praktiškai vienintelę kultūrinės komunikacijos galimybę – žodinę tradiciją, ir geidžiantis elito dvasinio gyvenimo, kuris yra nepasiekiamas žemės rojus, įgyja galimybę pamatyti, jog ir folkloras – vertybė aukštesniesiems sluoksniams, apsišvietusiai publikai, atsiranda refleksijos galimybė, sąmoningumo trajektorijos kyla ir atsiveria erdvė kultūros vertybių realiai interferencijai. Tad siekimas masiniam skaitytojui skirtoje spaudoje publikuoti žodinės liaudies kūrybos pavyzdžius – siekimas, kurį matome *Pakeleivingo* programoje, – nors ir nebuvo realizuotas, tačiau ypač reikšmingas lietuvių kultūros istorijai.

Jeigu tikėsime oficialiu Vilniaus generalgubernatoriaus susirašinėjimu su vidaus reikalų ministru ir jeigu atsižvelgsime į kai kurių tyrinėtojų prielaidas dėl eventualiai kitokios lietuviško laikraščio bylos baigmės, galima bus eiti toliau. Yra pagrindo manyti, kad vyskupui Valančiui svarbiausia buvo ne pats laikraščio turinys

ir jo leidimas, o galimybė spausdinti jį be civilinės rusų valdžios cenzūros. Rusų valdžią gąsdino ne pats periodinio leidinio faktas ir ne pusiau pasaulietinis jo turinys. Vienbalsiai neigiamą atsakymą dėl *Pakeleivingo* leidimo valdžios atstovus paskatino duoti kaip tik Valančiaus siekimas būti vieninteliu cenzoriumi. Šiame akte dar vargiai išvelgtume ir prievartinės rusifikacijos ženklus (jie išryškėjo tik nuslopinus 1863-ųjų sukilimą). Tačiau akivaizdus valdžios konkuravimas su katalikų bažnyčia dėl įtakos lietuvių valstiečiams, kurie iš tiesų darėsi visuomeninio bei politinio gyvenimo subjektais. O bažnyčios siekimas cenzūros monopolio sietinas su bandymu valdyti visą pasaulietinės lietuvių kultūros raidą. Nors vienareikšmiškai taip teigti negalima. Pirmiausia todėl, kad svarbiu Atgimimo kultūros bruožu laikytina bent dalies dvasinio gyvenimo sekuliarizacija. O modernaus klerikalizmo, kurio apraiškų išvelgiam Valančiaus veikloje, formavimasis, pats savaime – normalus naujųjų laikų visuomenės atributas, tą sekuliarizaciją stabdė. Šie prieštaringi požymiai lėmė lietuvių Atgimimo kultūros specifiką XIX amžiaus viduryje.

Nepasisėkus gauti leidimą įsteigti lietuvišką laikraštį, Valančiaus bendradarbiai ėmė leisti pusiau tęstinį leidinį. Taip galėtų būti vadinamas Dovydaičio 1860 metais imtas leisti *Šiaulėniškis senelis*, virtęs didaktinės literatūros šablonu ir prisidėjęs prie blaivybės idėjų propagandos. Tiesa, ne tik periodiškumu skyrėsi *Šiaulėniškis senelis* nuo įsivaizduoto *Pakeleivingo*. Vietoj Akelaičio programoje numatytos tiesioginės informacijos apie dangiškus ir žemiškus reikalus, skaitytojas buvo archajiškai naiviai *mokomas pavyzdžiu*. Dovydaičio herojus, per kaimus klajojantis nepaprastai šnekus senelis, pateikia blogų ir gerų pavyzdžių, moko, kaip dera elgtis, derindamasis prie kaimo kultūros sinkretiškumo ir tą sinkretiškumą palaikydamas. Didaktinė tradicija skatino sekti gerais pavyzdžiais – tai pozityvu. Bet ji neskaitino savarankiškos mąstysenos, neugdė asmeniškumo ir sąmoningumo – tų dalykų, be kurių neįmanoma Atgimimo kultūra. Dėl to galima teigti, kad katalikų bažnyčios ir Rusijos imperijos valdžios susidūrimo dėl įtakos liaudžiai pasekmė, be pozityvių dalykų, buvo ir tam tikras sąmonės lygio konservavimas.

Išėjo keturios *Šiaulėniškio senelio* dalys. Ketvirtoji turėjo kitą pavadinimą – *Gyvenimas Stepo Raudnosio ir kiti naudingi skaitymai*. Ji pasirodė nuslopinus 1863 metų sukilimą ir Muravjovui įsakius uždrausti blaivybės brolijas. Tuo metu Dovydaitis jau buvo ištremtas į Rusijos imperijos gilumą. Lietuvių literatūros požiūriu, ši publikacijų serija, susijusi su masiniu valstiečių sąjūdžiu, – labai reikšmingas, chrestomatinis dalykas.

Masinio sąjūdžio kultūriniai bruožai ryškėja ir iš Lauryno Ivinskio kalendorių turinio, kuris taip pat keitėsi, tobulėjo. Nors, Daukanto akimis žiūrint, Ivinskiui nepasisekė pakelti leidinio iki reikiamo lygio, bet blaivybės sąjūdžio Lietuvoje pakilimo laikotarpiu pasirodę *Metskaitliai* turinio kokybe gerokai pranoko ankstesnius numerius.

Be minėtų periodinių leidinių, tuo metu dienos šviesą išvydo ir daugiau knygelių, kurios, deja, neprilygo anksčiau aptartosioms. Tai dažniausiai sekimai arba vertimai iš analogiškos lenkiškos literatūros, blankiai parašyti ir nedaug teikiantys peno prabudusios liaudies protui. Vis dėlto reikia pripažinti, kad kiekybiškai visas literatūros srautas XIX amžiaus šeštame dešimtmetyje gerokai pranoko ankstesnę lietuvišką spaudą. Tai savo ruožtu rodo, kad daugėjo žmonių, pramokusių skaityti ir susirūpinusių ne tik ūkio, bet ir dvasios reikalais. Nors šitai neišėjo iš „liaudžiai tinkamo švietimo“ rėmų, bet sąlygojo tam tikras lietuvių tautinio Atgimimo prielaidas.

Lietuvių šviesuomenė: egzistencinės orientacijos pokyčiai

Tose Centrinės Europos tautose, kurios neturėjo susiformavusio *trečiojo luomo* ir kurių Atgimimo socialinė bazė buvo labai susiaurėjusi, etninės (liaudiškosios) ir elitinės (viešpataujančio luomo) kultūrų sąveikai didelę įtaką turėjo inteligentija, arba įvairialuomė *apsišvietusiųjų klasė*. Inteligentijos, kaip veiksniaus socialinio sluoksnio, išsiskyrimas ir jos emancipacija – itin svarbi Atgimimo

kultūros sąlyga. Intelligentija yra visuomenės ir tautos substancinės individualybės koncentracijos vieta. Asmenybė – iš kolektyvinės, luominės, reprezentacinės arba, liaudies žmogaus atveju, sinkretinės sąmonės nelaisvės išsivadavęs individas – inteligentijos pamatas ir jos esmė.

Per visą XIX amžių tįsta gija poleminių svarstymų, kurių svarbiausia tema – *tautos, liaudies ir šviesuomenės, arba apsišvietusiųjų klasės*, kategorijos bei jų tarpusavio santykių pobūdis. Ano meto visuomeninėje mintyje vis labiau atsispindėjo suvokimas, kad tautos būtis ir liaudies teisė būti tautos dalimi glaudžiai susijusi su inteligentijos, arba intelektualinio elito, būtimi. Romantizmo intelektualinio klimato sąlygomis ir bajorijos, kaip visuomenės viešpačių, saulėlydžio akivaizdoje bajoriškumo vertei vis labiau buvo prilyginama *apsišvietimo* ir *išsilavinimo* vertė. Intelligentijai, *apsišvietusiųjų klasei*, teko realaus demokratėjimo ir luominių skirtumų tirpinimo katilo funkcija. Išsilavinimas ir talentas visuomenės akyse palaipsniui ėmė prilygti „mėlyno kraujo“ argumentams, o artėjant į šimtmečio pabaigą – ir išstumti iš vertybių hierarchijos viršūnės.

XIX amžiaus vidurio Lietuvos romantinėje sociologijoje porevoliucinės prancūzų aristokratijos pavyzdžiu imta susimąstyti apie atgyvenusių luomų lemtį ir aristokratijos galimybes prisitaikyti prie naujų sąlygų. Ryškėjo bajoriškosios visuomenės „persikvalifikavimo“ galimybių paieškos. Štai Henrikas Ževuskis (Rzewuski), Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos didikų palikuonis, perėjęs Rusijos monarcho tarnybon ir ištikimai jam tarnavęs, rašė:

Galbūt bajoriškosios Europos rasės [suprask: visuomenės elitas, – E. A.] visai nusmuko ir moraliai, ir fiziškai. Jeigu taip atsitiktų – tačiau dėl to nesu tikras, – neabejoju, kad atsiras naujos rasės, kurios būtinai pasieks savo pirmtakų palikimą, kaip skaitome Biblijoje: Nojus, laimindamas savo vyresniusius sūnus, pažadėjo Jafeto giminei, jog ši kada nors paveldės jo pirmagimio Semo palapines. Dar sykį kartoju, kad kur tikrai inteligentija atitinkamai veikia, būtinai turi apsireikšti rasės.²²

²² Henrik Rzewuski, „Aristokracja“, in *Filozofia i myśl społeczna w latach 1831–1863*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1977, p. 711–712.

Anot romantinės sociologijos ir Lietuvos konservatyviųjų bajorijos sluoksnių ideologo, neabejotina, kad

nuo tada, kai parako panaudojimas tapo visuotinis, karyba nustojo buvusi keliolikos metų pratybų reikalaujanti veikla ir kiekvienas žmogus per kelio-liką savačių galėjo pasidaryti puikus tautinio reikalo gynėjas, ir kai pramonėje įgytas turtas keleriopai ėmė viršyti tą, kuris gaunamas iš valdomos žemės, [bajorija pradėjusi smukti.] Tačiau jeigu bajorijoje prabustų moralinė reakcija, kuri ją sugrąžintų į kelią tikėjimo, tautinių padavimų ir pasiaukojimo dvasios [...], jai liktų puiki paskirtis būti *savo tautos civilizacijos židiniu*.²³

Bajorijos politinio ir visuomeninio gyvenimo nuosmukio akivaizdoje konservatyvieji mąstytojai diegė mintį, kad vienintelė „mėlyno kraujo“ neteršianti sritis yra intelektualinė veikla. Bajoro-kario įvaizdis pamažu nuslinko užmarštin, jo vietoj iškilo bajoro-poeto, dvasios riterio įvaizdis. Pastebėta, jog tai nebuvo vien desperatiškos ideologų pastangos – šie pokyčiai tikrai vyko XIX amžiaus vidurio Lietuvos visuomenės elito gyvenime. Intelektualinės veiklos – kaip pagarbos ir dėmesio verto dalyko – visuomeninės vertės iškėlimas sąlygojo ir kitą reiškinį. Imta suvokti, kad nors bajoras gimsta bajoru, bet jis iš karto netampa dvasios riteriu. Intelektualumo realizavimas ir kūrybinių galių ugdymas reikalauja valios pastangų, kurios gali būti tikrai individualios. Taip kūrybinių įgūdžių ir talento vertė iškeliama virš bajoriškosios kilmės įrodymų. Realiam juri-diniame visuomenės gyvenimo paviršiuje bajoriškumas buvo atsparesnis – bajoras per visą XIX amžių liko privilegijuotas asmuo. Tačiau dvasiniame gyvenime, socialinėje opinijoje bajoriškosios vertybės prarado pozicijas kur kas greičiau. Intelligentiškumas – apsišvietimas, išsilavinimas ir talentas – pastūmė luomiškumą į antrą planą. Intelligentus, šviesuolius pamažu imta įsileisti į visuomenės elitą. Intelligentas, emancipuota asmenybė, su pasenusia opinija ir luominiais prietaisais nuolat besirungiantis tipas – tai romantizmo epochos herojus, tapęs ir svarbiausiu Atgimimo kultūros kūrėju.

²³ Ibid., p. 712.

Tačiau Lietuvos šviesuomenės atsiradimas ir jos emancipacija labai susikomplicavo, kai laisvą, kiek anarchišką Abiejų Tautų Respublikos kultūrinę sklaidą suvaržė Rusijos imperijos biurokratinė klampynė. Rusų visuomenėje individualybės sklaida labiau nei kur kitur buvo ribojama luominių barjerų iš vienos pusės ir biurokratinės rangų sistemos – iš kitos. Respublikos laikų lietuviai bajorai buvo savaip uzurpavę galimybę individualiai savimonei ir antropocentristinei orientacijai skleisti – tik jie galėjo naudotis modernėjančios europietiškos civilizacijos vaisiais. Tačiau asmens laisvės *nuovokai* formuotis tai buvo gana aiškus orientyras. Stichiškas aktyvėjančios liaudies socialinio teisingumo geismas nebuvo nukreiptas prieš tokias laisves, kokiomis naudojosi bajorija. Priešingai – valstietis visada siekė turėti tai, ką turėjo ir kuo naudojosi bajoras. Čia slypi rustikalinės kultūros tam tikro homogeniškumo, apie kurį buvo užsiminta anksčiau, esmė. Kaip įrodinėjo Titus Ščeniovskis (Szczeniowski), „visos liaudies kovos su ponais buvo ne kovos prieš dalykus, kurie buvo neapkenčiami, [...] o kovos dėl tų dalykų, norint juos įgyti, juose dalyvauti, kad kiekvienas turėtų kuo platesnę dirvą savo individualybei ugdyti“²⁴. Tad laisvės idėjai buvo daugiau galimybių pasiekti liaudies sąmonę tose etnosocialinėse bendrijose, kur ta idėja apskritai egzistavo, ypač Abiejų Tautų Respublikos bajorijoje. Rusijoje pilietybės (vakarietiška prasme) ir asmens laisvės supratimas buvo dar visai blankūs. Šioje rytietiško tipo imperijoje, nepaisant apsišvietusio valdovo rūmų gyvenimo įpročių, net bajorija dar neturėjo prabudusio pilietiškumo jausmo. Rusijos bajorija iš esmės buvo tik *privilegijuoti valdiniai*, kuriems svarbiausia – tarnybinės biurokratinės karjeros sėkmė. Skirtingai negu prie Rusijos prijungtos Lietuvos visuomenėje, Romanovų imperijoje bajoriškumas, kaip asmens laisvių garantas, nebuvo labai gerbiamas.

Beje, XIX amžius neretai vadinamas *valstybės institucijos* klestėjimo amžiumi ne tik Rusijoje, bet ir visoje Europoje. Tad Rusijos

²⁴ Szczeniowski, *Przygotowania do nauki dziejów powszechnych i historii*, p. 142.

biurokratinio režimo sistema, ginklu primesta Lietuvai, kai kam galėjo pasirodyti pozityvus dalykas, lyginant su Respublikos bajoriškosios visuomenės laisvėmis, sukėlusiomis *liberum veto* chaosą. Tačiau Vakarų Europos valstybiniai institutai stiprėjo formuojantis liberalios demokratinės visuomenės sandarai ir todėl ne tik netrukė skleisti individualybei, bet dargi sėkmingai koegzistavo su ja. O Rusijoje totalinis biurokratizavimas ir administravimas neigė pačias laisvos visuomenės ir laisvo individo atsiradimo prielaidas. Rusiškos „samoderžavijos“ charakteris ypač atsiskleidė ir destruktivus poveikis savitai lietuvių visuomenės raidai vis didėjo panaikinus Lietuvos Statutą, paskutinį senosios visuomenės teisinių santykių tradicijos prieglobstį. Rusijoje viešpataujant kaimo bendruomenėms ir *privilegiuoto pavaldinių luomo* – bajorijos – servilizmui, „rangų lentelė“ virš visko iškėlė valstybinius interesus. Žmogus, nepaisant jo kilmės, buvo verčiamas besąlygiškai paklusti valstybės poreikiams. Visuomeninę padėtį – ir asmeninės egzistencijos pasirinkimo galimybes – tokioje sistemoje lėmė ne kilmė, o rangas, arba, kitaip tariant, vieta valstybės tarnautojų hierarchijoje. Tad substancialiai individualybei reikštis buvo itin sunku. Asmeniškumas, privatumas, atskirumas – Atgimimo epochos žmogaus charakteringieji bruožai – nyko panbiurokratinio monstro šešėlyje. Tai sąlygojo istorinėje literatūroje atskleistą rusų inteligentų nihilizmo valstybinės mašinos atžvilgiu bruožą. Nes niekur kitur, Vinco Trumpos žodžiais tariant, koks nors provincijos valdininkas nebūtų galėjęs garsų profesorių ar rašytoją nesigėdydamas priimti, apsvilkęs naktiniais marškiniais.²⁵

Lietuvių šviesuomenės egzistencinės orientacijos raiškiai atsiskleidžia jos požiūryje į rusiškosios opinijos iškeltas vertybes. Tas požiūris iš dalies atspindėjo visos bajoriškos lietuvių visuomenės orientacijas. Tai, ką rusų jaunuomenė suprato kaip gerbtiną užsiėmimą, lietuviai ignoravo. 1835 metų caro Nikolajaus I „ukaze“ ši aplinkybė taip įvertinama:

²⁵ Vincas Trumpa, *Lietuva XIX amžiuje*, Chicago: Algimanto Mackaus knygu leidimo fondas, 1989, p. 26.

Pažvelgę į dabartinę būklę tų gubernijų, kurios susigrąžintos iš Lenkijos, Mes su ypatingu nepasitenkinimu įsitikinome, kad dauguma šio krašto bajorų vengia tarnauti kariuomenėje ar civilinėje tarnyboje, atkakliai nieko nedirba.²⁶

Tuo caro „ukazu“ buvo bandoma pakeisti padėtį, bet ne itin sekėsi. Štai ir Vilniaus civilinio gubernatoriaus 1851 metų ataskaitoje viskas kaip buvę:

Pabaigę mokslus, jaunieji bajorai, tiek turtingųjų, tiek beturčių vaikai, stoja kokion nors tarnybon. Pirmieji [...] netrukus išeina į atsargą ir apsigyvena savo dvaruose. Kiti tarnauja ilgiau ir netgi pastoviai, bet ir tie tikrai didžiausios būtinybės verčiami, neturėdami kitų pragyvenimo šaltinių. Pagrindinė šios tarnybos vengimo priežastis, ypač tarp turtingųjų bajorų, yra ta, jog šiame krašte niekad nebuvo ir nėra tos patriotinės dvasios, kuria pasižymi didžiarusių gubernijų bajorai: tarnauti carui ir tėvynei.²⁷

Aišku, rusų valdininkui, analizavusiam krašto elito elgsenos motyvus, pirmiausia rūpėjo, kaip tie motyvai susiję su politinėmis nuostatomis. Bet tuo pat metu galime išvelgti ir visiškai kitokius asmenybės orientacijos bruožus. Bajoriškos kilmės poetas Silvestras Valiūnas taip rašė vienam eiliuotam laiške:

Kaipgi šiandien gali norėti eiti į kariuomenę,
Jei liepia kalti pančius laimingiems žmonėms,
Jei nedoras atėjūnas despotas
Trypia viską, ką sukūrė šventa tėvynainių valia.²⁸

Poeto akimis žiūrint, rusiškos tvarkos įsigalėjimas Lietuvos visuomenei ir ypač tarpusavio santykiams padarė daug žalos:

Anksčiau kiekvienas, bajoru gimęs,
Galėjo čiupti vaivados durų rankeną

²⁶ Citata iš Augustinas Janulaitis, „Bajorai ir jų seimeliai Lietuvoje“, in *Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto darbai*, t. VIII, Kaunas, 1936, p. 463.

²⁷ Vilniaus civilinio gubernatoriaus ataskaita carui už 1851 metus, Rusijos Centrinis valstybinis istorijos archyvas, f. 733, ap. IV, b. 29, l. 14.

²⁸ Silvestras Valiūnas, *Ant marių krašto*, Vilnius: Vaga, 1976, p. 179.

Ir karaliaus dvare būti pirmuoju.
Dabar tie puikūs laikai jau praėję.
Kunigaikščiai dabar tarnauja kunigaikščiams,
O tau, vargšas bajore, šiukštu, šiukštu...²⁹

Rusų valdžios politika ir imperijos visuomeniniai santykiai bajorišką mūsų visuomenę paveikė taip, kad ji ėmė tolti nuo bent jau demonstruojamo visų bajorų luomo asmenų – nepriklausomai nuo turto ir pareigų – lygybės principo.

Šviesuomenės orientacijos klausimas neatsitiktinai siejamas su bajorijos situacijos kitimu. XIX amžiaus pirmąją pusę sąlygiškai galima pavadinti inteligentijos, kaip atskiro visuomenės sluoksnio, formavimosi priešaušriu. Toks vertinimas nieko tiesiogiai nesako apie kiekybinius šviesuomenės pokyčius – turimas omeny reiškinyms, kai didelė, gal net didžioji, išsilavinusių žmonių dalis buvo bajorai. Jie gyveno savo dvaruose ir protinis darbas netapo nei jų profesija, nei pragyvenimo šaltiniu. Tarp tokių žmonių buvo nemaža visai rimtų gamtininkų, poetų, istorikų, muzikantų ir dailininkų. Mūsų istoriografijoje niekas specialiai netyrinėjo bajoriškosios Lietuvos kultūros, jos intelektualinio ir socialinio elito padėties kitimo. Tačiau atskirais atvejais pastebėta, jog turtingųjų dvarininkų vaikai veržėsi į mokslus lygiai taip pat, kaip ir beturtės bajorijos ar net turtingos valstietijos atžalos. Tik jų socialiniai orientyrai buvo skirtingi: aristokratija siekė aukštojo mokslo kaip privalomo kilmės atributo ir taikė į aukščiausias politinės karjeros pakopas, ypač iki 1831 metų, kol pačioje Lietuvoje užteko prestižinių postų, o beturtei jaunuomenei universitetinis išsilavinimas ir gydytojo, teisininko ar mokytojo vieta buvo vienintelė pasiturtinčio gyvenimo galimybė. Tačiau ir ji buvo labai ribota dėl menkų algų, kas pasmerkė šviesuomenę būti priklausoma nuo turtingų mecenatų, vertė paklusti dvaro užsakymams ir įgeidžiams arba rinktis nemėgstamą valdinę tarnybą. Šis luominės nelygybės reliktas pačios šviesuomenės vidinėje sandaroje išliko net pusę amžiaus. Tai buvo didelė kliūtis šviesuomenei naikinti luominius

²⁹ Ibid.

skirtumus dvasinio gyvenimo srityje. Šviesuomenė greičiau už bet kurią kitą XIX amžiaus vidurio Lietuvos visuomenės sluoksnį pajuto kultūrinės personalizacijos pasekmes. Iki tol istoriniuose šaltiniuose vargiai rasime tokių savo egzistencijos prasmės ir gyvenimo kelio pasirinkimo apmąstymų, kokius paliko romantizmo epochos intelektualinio klimato liudytojai. Jiems pats laikas labai skaudžiai iškėlė klausimą, kaip gyventi. Asmeninė emancipacija, galimybė turėti pasirinkimo laisvę užkrovė ir sunkią gyvenimo kelio pasirinkimo našta. „Kuo būti?“ – šis tipiškas inteligentijos jaunystės klausimas anuomet tapo itin aktualus. Luominėje visuomenėje jis simptomiškas. *Ancien regime* epochoje pasirinkimo erdvė buvo siaura. Kokiam nors grafui jo įgimtas *grafiškumas* bet kuriuo atveju buvo svarbesnis už asmeninius pomėgius, o kilmė reiškė kur kas daugiau už profesiją. Tai tipiška senosios bajoriškosios visuomenės egzistencinė nuostata. Kai individas ima klausti savęs, kuo jis nori (ir kuo jis gali) tapti, jo kilmės vertė devalvuojasi; pats tokios problemos atsiradimas liudija luominės savimonės erozijos pradžią ir inteligentijos užuomazgą. Kai talentas imamas vertinti labiau nei kilmingumas, galima kalbėti apie senosios feodalinės kultūros krizę.

Iškalbingi jau minėto Silvestro Valiūno inteligento kelio apmąstymai. Eiliuotame laiške „Jo mylistai Vincentui Sasnauskiiui“ atsiskleidžia požiūris į įvairias profesijas ir tarnybas, kurių galėjo siekti to meto šviesuolis. Poetas kalba apie kario, pirklio, gydytojo, dvasininko, žemdirbio, dvariškio ir literato „amatus“, neminėdamas populiarių mokytojo, teisininko bei valdininko tarnybų. Šį eiliuotą šaltinį įdėmiai išanalizavusi lietuvių demokratinės ugdymo minties tyrinėtoja Meilė Lukšienė pastebi, kad dėl etinių ir patriotinių motyvų Valiūnas bemaž visiškai atmeta kario profesiją (nors pats jaunystėje dalyvavo Napoleono žygyje prieš Rusiją). Jis sako: „žmogumi būdamas, nenoriu skersti žmogaus“. Be to, žlugus Abiejų Tautų Respublikai, karys tapo tartum „tautos atmata“, jis nebežino, už ką žudo kitus.³⁰ Šis motyvas pasikartoja daugelyje ano

³⁰ Ibid.

meto tekstų. Antai net Daukantas savo pirmajame veikale *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* rašo:

Vienok lietuvis, žemaitis, ir tiek nelaimių kentėdamas, bogina dar šiandien svetimą ginklą į tolimus kraštus ant liepimo to, kursai jo valdytoju daros, ir, nesuprasdamas jo kalbos, lieja savo kraują už jį.³¹

Čia greičiausiai turimas omeny rusų kariuomenėje priverstas tarnauti rekrūtas, tačiau gali būti savo noru stojęs tarnybon bajoras. Valiūnas kalba dar aiškiau:

Nesipiktinčiau taip labai kruvinais mūšiais,
Jei jie būtų vedami dėl teisingo reikalo.³²

O kitur sako, kad

Laimingas, kurs, kovodamas už savo brolius,
Mūšio lauke praranda vargingą gyvastį.³³

Toks požiūris verčia manyti, jog vienintelė išsilavinusio žmogaus verta veikla – kūrybinis darbas bendro tautos intereso dėlei.

Tačiau, Valiūno manymu, nieko vertos ir kai kurios kitos daugiau ar mažiau inteligentiškos profesijos: pirklio, gydytojo ir dvasininko. Jie vienodai pelnosi iš žmonių nelaimių. Pirklio gyvenimas, nors ir pakenčiamesnis už kario, tačiau „praturtėti, apgaudinėjant žmones“, nesinori.³⁴ Gydytojo profesija jam taip pat atgrasi:

Koks nežmoniškas, rodos, tas menas,
Kai mistras, plėšdamas nelaimingus žmones,
Sau turto ir patogumų ieško.³⁵

Kunigas lygiai taip pat „kvailą prastuomenę tik plėšia“³⁶. Poetas nepateisina nei kunigų asketinių susivaržymų, nei, svarbiausia,

³¹ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976, p. 37.

³² Valiūnas, *Ant marių krašto*, p. 179.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid., p. 181.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid., p. 185.

valstietiškos kilmės jaunuolių bėgimo į tą luomą. Moraliausias ir patraukliausias užsiėmimas Valiūnui atrodo poezija, kuri neturtingą verčia gyventi skurde. Meilė Lukšienė parodė, kad toks skeptiškas požiūris į įvairias profesijas atsirado ne tik dėl literatūrinių dalykų – romantinės ironijos, bet ir dėl neatitikimo tarp universiteto ugdomos šviesuomenės užmojų ir feodalizmo sukaustytų galimybių profesijoms laisvai plėtotis. Aukštesnio išsilavinimo plebėjiškos kilmės šviesuoliai, nenuėję dvasininko keliu, o kartais net ir pasukę juo, anot Lukšienės, patekdavo į dramatišką padėtį. Juo asmenybė darėsi šakotesnė, juo didesnius, kartais net tragiškus konfliktus jai tekdavo pakelti.³⁷ Europos kultūroje tuo metu ryškėjo individo, kaip autonomiško pasaulio, suvokimas, jo konfliktas su aplinka pasireiškėdavo įvairiomis formomis. XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvoje buvo savitų reiškinių. Savo socialinės nišos ieškantis individas susidurdavo su socialiniais, etniniais, politiniais bei kultūriniais neatitikimais. Į naujai besiformuojantį visuomenės sluoksnį įsiliejančiai individualybei, arba substanciniam individui, pirmiausia reikėjo suvokti patį save – atsiriboti nuo buvusio kultūros klodo, nuo vyraujančio egzistencinės orientacijos tipo, pervertinti daugelį vertybių. Pozityvieji tokios individualybės tikslai, gyvenimo uždaviniai ir jų realizavimo būdai nesusiformuoja iš karto.

Lietuvių Atgimimo kultūros raidai laisvo individo – naujo ir svarbiausio tos kultūros subjekto – atsiradimas buvo nepaprastai reikšmingas. Tik tokia inteligento egzistencinė orientacija, kai atmetamos senosios bajoriškiosios visuomenės vertybės, galėjo budinti už visuomenės gyvenimo ribų išstumtą lietuvių valstietiją. Šviesuomenės atsiradimas, dvasinio gyvenimo suintensyvėjimas, kultūrinio lygio kilimas buvo lemiama sąlyga pačiam tautos atgimimui. Dvasinio gyvenimo demokratizacijos tendencijos anuomet pralenkė socialinių santykių demokratizacijos raidą. Tad, suprantama, menininko, poeto, *tautos dvasios šauklio* romantiškas įvaizdis buvo labai populiarus. Kita vertus, tokia asmenybės orientacija

³⁷ Lukšienė, *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje*, p. 100.

vertė nepasitenkinti senaisiais tautinio identiteto kriterijais, paremtais etnopolitiniais, juridiniais ir pilietiniais argumentais. Neatsitiktinai tuo metu tapo aktualios etninių šaknų paieškos, keitusios ir visą krašto šviesuomenės elgseną. Tačiau inteligentijos etninė sandara per visą XIX amžiaus pirmąją pusę buvo komplikauta. Viršutinių, kultūrinio elito, sluoksnių tarpusavio bendravimo priemonė liko lenkų kalba, kuri pradiniam lietuvių nacionalinės kultūros formavimosi etape suvaidino labai svarbų vaidmenį. Daugumos naujos generacijos lietuvių šviesuolių kūryba vis dar buvo dvikalbė.

Meno atgimimas ir Atgimimo menas

Nesuklysime sakydami, kad lietuvių Atgimimo pradinio etapo literatūros ir meno raida – tai visų pirma mūsų dvikalbystės raida. Galima netgi taip pasakyti: lietuvių nacionalinė kultūra formavosi per dvikalbystę, iš lenkų į lietuvių kalbą išguldydama elitinės kultūros vertybes. Realios dvikalbystės situacija inteligentijai buvo itin gerai pažįstama. Grįžimo prie protėvių kalbos kelias neišvengiamai ėjo per dvikalbystės labirintą. Ši praėjusio šimtmečio ypatybė – itin kietas riešutas lietuvių literatūros istorijos tyrinėtojams, kurie yra veikiami nusistovėjusio, tačiau toli gražu ne savaime suprantamo požiūrio: t.y. jei kūrinys parašytas iki XIX amžiaus, į jo autoriaus kalbą kreipiama mažiau dėmesio, o nuo praėjusio šimtmečio pradžios imami griežtai taikyti kalbinės selekcijos kriterijai. Štai XVI–XVII amžiaus lotyniški, lenkiški, gudiški tekstai yra priimami kaip savi, jie priskiriami lietuvių literatūrai ir kultūrai. Bet šio principo visiškai nepaisoma XIX amžiaus literatūros istorijos tyrinėjimuose, nors visa kultūros sandara, bent jau amžiaus pirmojoje pusėje, paveldėta iš LDK – išliko konservatyvi luominė Lietuvos visuomenės struktūra ir lygiai tokia pat konservatyvi, netgi archajiška kultūros sankloda. Tad literatūros istoriko ryžtas nuo XIX šimtmečio pradžios besirutuliojančius mūsų raštijos

reiškinius aprašinėti remiantis tik ano meto autorių pasirinktos kalbos kriterijais yra nepagrįstai drąsus, sakytume, chirurginis tyrinėjimo būdas, neigiantis XIX amžiaus pirmosios pusės lietuvių kultūros ir literatūros vienovę. Aišku, negalima sakyti, kad visa įvairiakalbė praėjusio amžiaus literatūra buvo vienalytė etninės orientacijos požiūriu. Negalima teigti, kad romantizmo epochos Lietuva nedavė lenkų literatūrai žymių kūrinių ir garsių autorių. Čia tik abejojama, ar kalbos kriterijus yra pakankamas vertinant labai komplikuoatą XIX amžiaus vidurio Lietuvos kultūrą. Tam tikro kompromiso link einama susidūrus su konkrečiais lietuvių rašytojų dvikalbystės faktais. Antanas Strazdas, Antanas Klementas, Dionizas Poška, Silvestras Valiūnas ir daugelis vėlesnių XIX amžiaus lietuvių autorių kūrė tiek lietuviškai, tiek lenkiškai. Tačiau ar tokio kompromiso užtenka, kad suvoktume visą XIX amžiaus vidurio lietuvių kultūros sudėtingumą? Kultūros istorijos požiūriu, ne taip lengva preciziškai nustatyti, kuriai – lietuvių ar lenkų – kultūrai priklauso vienas ar kitas rašytojas arba į tą pačią profesinę kategoriją anuo metu buvęs įrašomas istorikas. Kalbos kriterijaus besąlygiškas taikymas norint išaiškinti XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos kultūrinę situaciją yra toli gražu nepakankamas. Štai iš atsisakiusio lenkų kalbos savo kūryboje Daukanto laiškų (rašytų lenkiškai) įžymiajam *Lietuvių tautos istorijos* autoriui Teodorui Narbutui aiškėja, kad ši istorija ir jos autorius Daukantui yra *saviškiai*, jokių būdu ne lenkų kultūros produktai. Jie yra mūsų kultūros ir literatūros savastis. Net gana nacionalistiškai nusiteikusi lenkų istorikė Małgorzata Stolzman, žiūrinti į XIX amžiaus Vilniaus (tad ir į Lietuvos) kultūrą kaip į lenkų kultūros *kresus*, arba periferiją, pripažino, kad Narbutas savo istorinėmis koncepcijomis ir veikalų turiniu „buvo tikras lietuvis, nors ir rašė lenkiškai ir lietuvių kalbos beveik nemokėjo; lietuviškas patriotizmas veikė ne tik jo koncepcijas, bet ir požiūrį į faktus bei dokumentus“³⁸. Kita vertus, identifikuojant XIX amžiaus literatūros reiškinius, neužtenka tarp

³⁸ Małgorzata Stolzman, *Nigdy od ciebie miasto...: Dzieje kultury Wileńskiej lat międzypowstaniowych (1832–1863)*, Olsztyn: Pojezierze, 1987, p. 45.

ano meto autorių lenkiškų rankraščių surasti lietuviškos poezijos posmelį ar liaudies dainos nuorašą, kad tuos autorius priskirtume mūsų literatūros istorijai.

Liudvikas Kondratavičius-Sirokomlė yra palikęs keletą eilėraščių baltarusių kalba, o Mikalojus Akelaitis, tuo metu kūręs „Liaudies bibliotekėlės“ planus, ne tik teigė, kad į šią knygų leidybos programą būtina įtraukti baltarusiškus leidinius, bet ir žadėjo pats tokių parašyti, jei neatsiras kitų autorių. Ar tai rodo, kad Sirokomlė ir Akelaitis buvo baltarusiai? Žinoma, panašūs aiškinimai istoriografijoje egzistuoja, bet dėl istorizmo svarbu neužmiršti principų, kurių laikėsi ano meto, t.y. nagrinėjamos epochos, autoriai, rašę apie kultūros reikalus. Užtenka žvilgtelėti į Liudviko Jucevičiaus lenkiškai rašytą biografinį žodyną *Mokyti žemaičiai*, kad įsitikintume, jog ir lietuvių poetas Simonas Stanevičius, ir Kražių gimnazijos prancūzų kalbos mokytojas, po 1812 metų Lietuvoje likęs Napoleono armijos kareivis Petras George, greičiausiai net nepramokęs lietuviškai, autoriaus yra vienodai traktuojami Žemaitijos šviesuolių rejestre. Todėl aprašant Lietuvos kultūrą ir meną taip, kaip jie funkcionavo praėjusio šimtmečio viduryje, skiriant tą aprašomą vaizdą nuo vėliau primestų interpretacijų ir insinuacijų, reikia bandyti žvelgti į visą XIX amžiaus pirmosios pusės literatūros procesą kaip į dvikalbės lietuvių literatūros tėkmę ar tiesiog pasakyti, kad pradiniam tautinio Atgimimo etape lietuvių literatūra kurta ir lenkų kalba. Kol nėra specialių monografinių tyrimų, skirtų šioms problemoms, reikia tenkintis konstatavimu, jog abiem kalbom rašytos literatūros srautai nebuvo visai paralelūs – jie atspindėjo skirtingų Lietuvos kultūrų lygį. Amžiaus pradžioje elitinės kultūros požymius turėjo lenkiški tekstai, o lietuviškai buvo rašoma dažniau didaktiniais sumetimais. Nebūtinai pastarieji kūriniai nemeniški. Valančius, iš esmės plėtodamas didaktinės literatūros kryptį, savo dienoraščius (dienoraštis tam tikra prasme jau yra apsišvietusios asmenybės, arba intelektualinio elito žmogaus, kūrinys, net jeigu jis neskirtas didesniai skaitytojų būriui) rašė lenkiškai. Tačiau Atgimimo epochoje, pradedant nuo Bogušo traktato *Apie lietuvių tautos ir kalbos pradžią*, pamažu buvo

suprasta, kad lietuvių kalba tinka elitinei funkcijai, t.y. komplikuočių dvasinių būsenų aprašymui, literatūrai ir mokslui. Tai, ką teoriškai pagrindė Bogušas, praktiškai pradėjo realizuoti Poška, Pabrėža, Stanevičius, Daukantas, Valančius ir kiek vėliau Baranauskas. Per visą XIX amžių ši tendencija stiprėjo, o kalbų santykis literatūroje bei apskritai kultūrinėje komunikacijoje keitėsi lietuvių kalbos naudai. Tad Pabrėžos *Botanika*, Daukanto istoriniai veikalai bei Valančiaus *Žemaičių vyskupystė* atskleidžia esminį lietuvių Atgimimo meno požymį.

Šios aplinkybės itin svarbios, traktuojant literatūrą kaip visos meninės lietuvių kultūros dalį, t.y. jos neatsiejant nuo muzikos ir teatro, nuo architektūros ir dailės. Būtent romantizmo epochos menų sintezės kontekste išryškėja būtinybė kalbos kriterijus papildyti kitais, universalesniais. Juk iki šiol lietuvių literatūros istorijos suvokimo principai skiriasi nuo lietuvių dailės arba muzikos istorijos suvokimo principų. Dailės kalba yra vaizdinė, plastinė, paveikslai neretai be parašų. Tad kieno dailės istorijai skirtinos Pranciškaus Smuglevičiaus, Jono Rustemo bei jų mokinių drobės arba Lauryno Stuokos-Gucevičiaus architektūra? Jei laikysimės nusistovėjusių kultūrinės identifikacijos normų, dailininkas ir gydytojas Vincentas Smakauskas, net Juzefas Ignacas Kraševskis taps mums lietuvių dailininkais, bet lenkų rašytojais ar mokslininkais, nes vienas, be pagrindinio užsiėmimo, dar truputį rašė, o kitas – truputį piešė. Svarbiausia čia ne kultūros paveldo dalybos, į ką nuslysti pavojus nuolat iškyla, o būtinumas parengti conceptualias prieigas šiems dalykams tyrinėti ir aprašyti. Tai reikėtų, kad imame suprasti lietuvių Atgimimo kultūros problemas arba bent jau suvokiame jas egzistuojant. Nesiimant skirti Lietuvoje gyvavusių literatūros tendencijų, o žiūrint į jas kaip į komplikuočią visumą, lengviau atsiskleidžia meno vaidmuo lietuvių Atgimimo, moderniosios tautos formavimosi procese.

Lietuvių literatūros ir meno sociodinaminiai rodikliai XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiaus pirmojoje pusėje buvo labai menki. Daugelis kūrinių skirti tik artimiausiems pažįstamiems, rašyti pažymint iškilias datas arba tiesiog pramogai. Tie kūriniai eidavo per

rankas tų, kuriems buvo skirti, arba tų, kurie buvo intelektualiai subrendę juos skaityti. Gal dėl to tiek daug tokio pobūdžio kūrybos liko rankraščiais, net nesistengta ieškoti leidėjų.

Šio laikotarpio literatūros ir meno raida pažymėta ir ryškiu sekularizacijos ženklu. Daugelis lietuvių literatūros istorikų kaip vieną svarbiausių tendencijų išskiria pasaulietinių raštų gausėjimą. Modernios visuomenės sąmonėje tai darė tikrą perversmą, kadangi tautinė idėja imta vis labiau suvokti šalia konfesijos. Kristijono Donelaičio ir Liudviko Rėzos „atradimas“ Didžiojoje Lietuvoje žymėjo protestantiškosios Rytprūsių lietuvininkų visuomenės pripažinimo lietuvių tautos dalimi pradžia. Kultūriniuose tautinės savasties ieškojimo labirintuose Atgimimo veikėjai, norėdami pagrįsti lietuvių tautos egzistencijos faktą jos *kultūringumo* argumentu, neretai griebdavosi Mažosios Lietuvos literatūros pavyzdžių, kad išsklaidytų oponentų abejones kūrybine tautos potencija. Atgimimo menas padėjo įveikti konfesines pertvaras ir sustiprino integracines tendencijas.

Dideli pokyčiai pastebimi architektūroje ir dailėje. Vilniaus meno mokyklos, kurios pamatus padėjo Smuglevičius ir Rustemas, auklėtiniai nutolo nuo klasicizmo, fiksavusio universaliasias, o ne regionines ar tautines savybes. Nuo alegorinių paveikslų ir Antikos siužetų buvo linkstama prie tautinės istorinės tematikos, gyvėjo portretuojamųjų asmenų atvaizdai, tapybos darbuose gausu liaudies tipažų, buitinių žanrinių scenų. Po truputį ėmė ryškėti tautinio išskirtinumo, specifikos paieškos, nacionalinės literatūros, dailės ir architektūros problemos užplūdo intelektualinės periodikos puslapius.

Didžiausias kultūrinis lūžis vyko formuojantis romantizmo intelektualiniam klimatui Lietuvoje. Pirmiausia į tai reagavo literatūra, tapusi svarbiausia to klimato ugdytoja. Romantizmo *mokyklos* Europoje savo atsiradimą žymėjo individualybės, jaunystės, atsinaujinimo arba sugrįžimo į senovę manifestais. Lietuviai ir lenkai turi bendrą tokio romantizmo šauklį – Adomą Mickevičių. Romantizmas geriausiai išreiškė laisvę praradusios Lietuvos bei ilgamečio politinio partnerio – Lenkijos Karalystės – nepriklausomybės ir

išsivadavimo geismą, nuolat grėžė žvilgsnius į istoriją, kaip abiejų tautų stiprybės pamatą. Literatūrinė kovos už laisvę apoteozė išugdė ne vieną praėjusio šimtmečio lietuvių kartą. Čia slypi romantizmo gajumo XIX šimtmečio Lietuvos literatūroje ir mene paslaptis. Net skaudus 1863 metų sukilimo pralaimėjimas, žymintis senosios Lietuvos istorijos pabaiga, negalėjo priversti visiškai išsižadėti romantinių svajonių, o nauja lietuvių tautinio Atgimimo karta suteikė romantizmui antrąją kvėpavimą amžiaus pabaigoje, *Aušros* ir *Varpo* epochoje.

Iki amžiaus vidurio pamažu stiprėjo literatūros ir meno visuomeninis poveikis. Didėjo knygų tiražai, tačiau po senovei išliko saloninio gyvenimo įprotis didelę kūrinų dalį palikti rankraščiais, o tokių netiražuotų veikalų skaitytojų buvo tiek pat mažai, kaip ir tapybos ar skulptūros darbų žiūrovų. Publicistinėje XIX amžiaus vidurio polemikoje buvo svarstoma, ar nenusižengiama moralės principams, pardavinėjant savo kūrinius ir bandant iš to pragyventi. Tai reiškė senosios elitinės kultūros gajumą, tam tikrą bajorijos veržimąsi *dvasinės riterystės* link. Sykiu tai reiškė ir visos Lietuvos kultūrinį atsilikimą. Tačiau ir tokiomis sąlygomis, augant liaudies raštingumui, radosi vis daugiau skaitančių ne tik maldaknyges ar elementarią didaktinę literatūrą, bet ir imančių knygą į rankas savo malonumui. Šiuo požiūriu vaizdinga to meto charakteristika duota Liudviko Jucevičiaus *Žemaičių žemės prisiminimuose*, išleistuose lenkų kalba Vilniuje 1841 metais. Ten aprašyta tokia situacija:

Ogi štai tikras stebuklas! Knygynas Šiluvoje! Ar tik ne gerbiamasis Rubenas Dajonas čia atsikraustė. – Ne, tai vienas smulkus senojo išpažinimo literatas, kurį neretai esate sutikę Vilniuje su keliomis apdriskusiomis knygelėmis ant Kardinalijos kampo...³⁹

Autoriui paklausus, kodėl tiek mažai pirkėjų, knygynėlio savininkas atsakęs, jog žemaičiai knygų nemėgstą. Daug parduota tik

³⁹ Liudvikas Jucevičius, *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959, p. 379.

kalendorių ir net keli šimtai lengvo pasiskaitymo *Keliaujančio turko*. Toliau aprašytos skaitytojui siūlomos knygos:

Kone visos buvo išleistos Maneso Romo [...], Dvožeco Moimano, o kai kurios ir svarbiausių Vilniaus knygynų – Gliuksbergo ir Zavadskio, kaip nereikalingas šlamštas išmestos ir žydeliams pasigrobti atiduotos [...]. Ogi tarp tų visų brošiūrų spindėjo Kiškos-Zgerskio dramos veikalai ir kito autoriaus sieksninės odės, kurios, savo laiku sukėlusios triukšmą, bildesį ir riksmą, įvairios visiems nuobodulį, susirado galiausiai prieglobstį žydu kromeliuose.⁴⁰

Perkantieji dažniausiai reikalavo kalendorių, pirkto *Taupiąją virėją* bei *Patarėją medžiotojams*. Jucevičiaus nupieštas vaizdas Šiluvoje per jomarką rodo visų pirma krašto elito – bajorijos kultūrinius poreikius.

Tokios tatai knygos jiems sudaro literatūros visumą! Bet prašom ponai įsileisti į šneką apie savojo krašto raštiją – nieko nežino, nieko neskaito.⁴¹

Situacija, be abejo, šiek tiek stilizuota. Paties Jucevičiaus (ir ne tik jo) knygos atsiradimas ir publikavimas rodo, jog tuo metu mezgėsi visuomeninės autorefleksijos poreikis, žymiu mastu įtakojęs pačią Atgimimo kultūrą bei meną. Knygyno įsteigimas ir skaitytojų skaičiaus didėjimas anuomet reiškė labai daug. Amžiaus viduryje Valančiui pavyko įkurti Zavadskio knygyno filialą Varniuose, tai jo paties buvo laikoma dideliu pasiekimu. Yra išlikę to filialo gautų ir parduotų knygų inventoriniai sąrašai, tačiau sociokultūrinių požiūriu jie dar neištirti, tad apie skaitytojų skonius ir pasirinkimą sunku kalbėti. Bet viena yra aišku: Atgimimo kultūros užuomazgos yra susijusios su visuomenės poreikio menams didėjimu arba, kitaip tariant, su paties meno atgimimu. Sudėtingoje situacijoje anuomet kūrė ne tik Stanevičius ar Daukantas, nemažai panašių problemų turėjo ir Kraševskis bei kiti lenkiškai rašę ir savo kūrinius aukštesniesiems skaitytojų sluoksniams adresavę autoriai.

⁴⁰ Ibid., p. 380.

⁴¹ Ibid., p. 381.

Dailės padėtis buvo dar sudėtingesnė. Nors, anot Jucevičiaus, net žemaičių valstiečių trobose neretai „ant sienų kabo paveikslai, labai prastai nupiešti vandeniniais dažais“⁴², tačiau vietinės dailės padėtis buvo itin sunki. Archajiškos kultūros mecenatai plastinių menų ieškojo užsieniuose arba pirkto iš keliaujančių dailininkų užsieniečių. Jurgis Laskarys, vienas žymiausių XIX amžiaus vidurio Lietuvos meno teoretikų, rašė, kad dailei plėtotis trūksta elementarių dalykų: nėra viešų galerijų, kur galėtų lavėti publikos skonis, nėra literatūros apie daile, o dėl blogo parengimo mokyklose meninis skonis toks prastas ir meno poreikis toks menkas, kad net turtingi žmonės neperka vietinių dailininkų paveikslų.⁴³ Tačiau ir tokioje kultūrinio sąstingio situacijoje lietuvių dailininkai dirbo ir viešai svarstė nacionalinės dailės ugdymo galimybes. Pamažu radosi mecenatų ir kolekcionierių, kurie ėmė domėtis vietine daile, supirkinėti paveikslus ir net remti jaunuolius iš Lietuvos, besimokančius Sankt Peterburgo dailės akademijoje bei Vakarų Europos studijose. Amžiaus viduryje išskirtinos dviejų mecenatų asmenybės. Tai Obelių dvaro savininkas Liudvikas Petkevičius ir Vladislavas Narbutas iš Ketūnų (prie Kuršėnų). Pirmasis ketino prie Vilniaus archeologijos komisijos atidaryti viešą paveikslų galeriją, o antrasis ėmėsi komplektuoti lietuvių dailės kolekciją, užsakė Daukanto ir Valančiaus portretus ir, galima sakyti, padėjo tautinės ikonografijos pamatus. Pirmąsyk ant turtingo bajoro dvaro sienų greta karalių ir kunigaikščių, vyskupų, magnatų ir karvedžių portretų atsirado lietuvių Atgimimo veikėjų atvaizdai, nutapyti Jono Zenkevičiaus – vieno iš tų, kurie sąmoningai tęsė Vilniaus meno mokyklos tradicijas.

Dėl savo prigimties plastiniai menai negalėjo daryti bent kiek masiškesnio poveikio Atgimimo kultūros istorijai. Profesionaliosios dailės sociodinaminė sfera ribojasi dvaro ir bažnyčios gyvenimu, todėl neatsitiktinai iki XIX amžiaus vidurio tik pavieniai faktai

⁴² Ibid., p. 366.

⁴³ Jerzy Laskarys, „Wspomnienie z dziedziny sztuk pięknych na Litwie w roku 1857“, in *Teka Wileńska*, t. 4, 1858, p. 320.

liudija dailės santykį su lietuvių Atgimimo procesu. Net vėliau, artėjant į amžiaus pabaigą, lietuvių periodinėje spaudoje beveik neatsirasdavo vietos plastiniams menams, kurie represijų ir draudimo laikais buvo pernelyg didelė prabanga atsinaujinančiam tautiniam organizmui. Tačiau Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir pirmųjų lietuvių dailės parodų dalyvių karta iš naujo surado tuos, kurie anuomet dirbo pavieniui ir liko visuomenės dėmesio šešėlyje. Jono Zenkevičiaus drobės po mirties eksponuotos pirmojoje lietuvių dailės parodoje.

Išvados

1. XIX amžiaus vidurio Lietuvos kultūrinio gyvenimo sklaida atspindėjo tuos visuomenės pokyčius, kurie vadinami Atgimimu. Luominių barjerų irimas, šiuolaikinės psichologinės asmenybės atsiradimas, tautinės individualybės paieškos ir siekimas budinti liaudies mases – svarbiausi pradinio Atgimimo etapo bruožai. Šio etapo pradžios tenka ieškoti ties XIX amžiaus slenksčiu, o pabaiga sietina su 1863 metų sukilimo pralaimėjimu.

2. Lietuvių Atgimimo kultūros pradinio etapo kūrėjai daugiausia buvo kilę iš neturtingų Vakarų Lietuvos – Žemaitijos – bajorų ir pasiturinčių valstiečių, kurie ir sudarė tos kultūros sociodinaminę bazę. Būtent šis luomų tarptribis, kuriame iki pat XIX amžiaus pradžios funkcionavo lietuvių kalba kaip svarbiausia kultūrinės komunikacijos priemonė, formuojantis Atgimimo kultūrai užėmė tą socialinės struktūros nišą, kuri atsirado dėl *trečiojo luomo* neišsivystymo LDK. Tai iš esmės patvirtina kai kurių Vakarų istorikų (ypač pastaruoju metu propaguojamo JAV istoriko Piotro Wandycz) hipotetinę prielaidą, kad gausi bežemė bajorija Rytų ir Centrinėje Europoje atliko tą vaidmenį, kuris Vakarų Europoje tradiciškai tekdavo *trečiajam luomui*.

3. Lietuvių Atgimimo kultūra susintetino elitinės visuomenės *civilizacijos* elementus ir vis labiau imtą vertinti liaudiškąją,

valstietiškąją *kultūrą* (*arba subkultūrą*), išsaugojusią visus tautinio atskirumo, tautinio identiteto ženklus: lietuvių kalbą, papročius, žodinės ir dainuojamosios kūrybos tradiciją. Kultūrinės integracijos tendencijos visų pirma reikėsi per elito kultūros žmonių domėjimąsi *tradicija*, kurią išsaugojo paprasta liaudis ir kuri padėjo individualėjančiai romantizmo epochos lietuvių šviesuomenei surasti savo tautines šaknis.

4. Institucinės kultūros srityje Atgimimo pradinis etapas buvo labai komplikotas, kadangi rusų valdžios represijos neleido rasti naujoms kultūrinėms organizacinėms formoms tuo metu, kai senosios buvo likviduojamos (uždarytas Vilniaus universitetas ir kitos aukštosios mokyklos). Kiek geresnė padėtis buvo socialinio elito kultūrinius poreikius tenkinančių organizacijų. Kai kurios iš jų (Vilniaus archeologijos komisija ir Senienų muziejus) netgi pasiekė tam tikrų kultūrinių bei mokslinių laimėjimų ir padėjo išsaugoti vertingiausias senojo Vilniaus akademines tradicijas. Jos taip pat įtakojo lietuvių Atgimimo procesą, kadangi palaikė aukštą intelektualinės veiklos lygį, be kurio joks kultūros modernėjimas nebūtų įmanomas.

5. Svarbiausiu Atgimimo herojumi tapo emancipuota asmenybė, kurios esminiu egzistenciniu orientyru buvo savo tautinių šaknų paieška, liaudies kultūrinių teisių gynimas ir bandymas *civilizuoti* liaudį, kad ji suprastų savo vertę ir tai, jog jina yra lietuvių tautos dalis. Nors Atgimimo procese nesusiformavo *ėjimo į liaudį* programa, tačiau Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus dėka konfesinė inteligentija atliko savo šviečiamąją funkciją.

6. Menas Atgimimo epochoje peržengė luomų ribas. Nors didesnė dalis XIX amžiaus pirmosios pusės Lietuvos rašytojų knygas rašė lenkų kalba, tačiau tos kūrybos turinys neretai įgaudavo lietuviško patriotizmo atspalvį ir savaip įtakojo tautinę sąmonę. Prasidėjęs tos literatūros vertimas į lietuvių kalbą rodė tolesnio kultūrinio integravimosi tendenciją. Juzefo Ignaco Kraševskio ir kitų autorių kūrybos vertimai laikui bėgant tapo tautinio lietuvių sąjūdžio šventraščiais.

**Knygos leidimą parėmė
ATVIROS LIETUVOS FONDAS**

Egidijus Aleksandravičius
LIETUVIŲ ATGIMIMO KULTŪRA
XIX amžiaus vidurys

SL 014. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 3044
Leidykla „Baltos lankos“
Universiteto 6, 2600 Vilnius MTP
Spausdino „Vilties“ spaustuvė, Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius

Vilniaus universitetas
A.J.GREIMO CENTRO STUDIJS

Išleista

SEMIOTIKA

Heidi Toelle, *Apie neapibrėžtumą:*

Barbey d'Aurevilly novelės „Gražiausia Don Žuano meilė“ analizė

XIX amžiaus Lietuvos istorija ypač mūsų kartai iki šiol d
aiškių kontūrų. Šiame darbe siekiama brėžti sintetinio praėjusio amžiaus
kultūros vaizdo kontūrus. Žvelgiama į tuos dvasinio gyvenimo reiškinius,
kurie rodo seno ir naujo samplaiką, viešpataujančios bajorų kultūros
poveikį liaudies gyvenimui ir liaudies kultūros reikšmę bajorijai, minu
laiku atsidūrusiai tautinio apsisprendimo kryžkelėje. Liaudiškąją ir
bajoriškąją kultūras autorius laiko vienos XIX amžiaus vidurio Lietuvos
kultūros integraliomis dalimis.

Egidijus Aleksandravičius (g. 1956 metais Telšiuose) yra išleidęs keturias
knygas, paskelbęs apie pusšimtį straipsnių Lietuvos, Latvijos, Lenkijos,
JAV periodikoje. Šiuo metu dirba Lietuvos istorijos institute, yra Vytauto
Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto docentas. 1994
metais apgynė humanitarinių mokslų habilituoto daktaro disertaciją, kurios
tezių pagrindu ir parengtas šis darbas.

Baltos lankos
juodos avys
kas išmano
tas jas gano